

WAT MET PO BINNEN IO?

Promotor:
de heer Tom Demuynck

Bachelorproef voorgedragen door:
Marieke Buckens
Eveline Vandeputte

2011-2012
JUNI

Tot het behalen van het diploma van:
Bachelor in het onderwijs:
secundair onderwijs

WAT MET PO BINNEN IO?

Promotor:
de heer Tom Demuynck

Bachelorproef voorgedragen door:
Marieke Buckens
Eveline Vandeputte

2011-2012
JUNI

Tot het behalen van het diploma van:
Bachelor in het onderwijs:
secundair onderwijs

Woord vooraf

Ook wie leraar secundair onderwijs wil worden, krijgt de opdracht een bachelorproef te schrijven. Dankzij een vraag uit het werkveld hebben wij mogen proeven van een interessante kant van het leraarschap. We kregen de kans om een product te ontwikkelen dat huidige leerkrachten helpt plastische opvoeding te integreren in het vak integrale opdrachten.

Het realiseren van een bachelorproef is een boeiend proces, maar verloopt niet altijd zonder slag of stoot. Nu het zware werk achter de rug is, willen wij het niet nalaten enkele mensen te bedanken.

In de eerste plaats willen we een welgemeend dankjewel zeggen aan onze promotor, de heer Tom Demuynck. Hij heeft ons steeds met raad en daad bijgestaan wanneer we de weg even kwijt waren.

Ook de scholen die we mochten bezoeken verdienen een dankwoordje. Zonder mevrouw Eggermont en mevrouw Vermeeren zou het niet mogelijk geweest zijn de knelpunten in het werkveld te achterhalen en van daaruit een bruikbaar product te ontwikkelen.

Verder willen we ook persoonlijk nog enkele mensen bedanken.

Mama, papa en zus, bedankt voor alles. Voor de steun, het geduld, de goede raad, de bezorgdheid, de interesse ...

Marieke Buckens

Kevin, dankjewel voor je eeuwigdurende engelengeduld en om me de moed te geven er steeds weer voor te gaan.

Eveline Vandeputte

Inhoud

Woord vooraf	4
Inleiding	7
1 Toelichting integrale opdrachten	9
1.1 <i>Wat is integrale opdrachten?</i>	9
1.2 <i>Wat is expressie?</i>	10
2 Ontwikkeling van een product	13
2.1 <i>Waarom?</i>	13
2.2 <i>Actuele situatie</i>	13
2.2.1 <i>Positieve punten</i>	13
2.2.2 <i>Tekortkomingen</i>	13
2.3 <i>Conclusie</i>	14
3 Bestaande oplossingen	15
3.1 <i>Vanuit het VVKSO</i>	15
3.1.1 <i>Het leerplan</i>	15
3.1.2 <i>Het servicedocument</i>	15
3.2 <i>Zo kan het ook. Competentieontwikkelen onderwijs</i>	16
3.3 <i>Werkboekjes van Die Keure</i>	17
3.4 <i>Blog</i>	18
4 Bespreking prototype	21
4.1 <i>Voorwaarden</i>	21
4.1.1 <i>Duidelijkheid geven over opbouw van een beeldende opdracht</i>	21
4.1.2 <i>Gebrek aan voorkennis opvangen</i>	21
4.1.3 <i>Voor iedereen bruikbaar zijn</i>	21
4.1.4 <i>Aanvulbaar zijn</i>	21
4.1.5 <i>Aansturen op evolutie</i>	21
4.2 <i>Algemene omschrijving</i>	22
4.3 <i>Handleiding: Introductie tot integrale opdrachten</i>	22
4.3.1 <i>Wat is een IO?</i>	22
4.3.2 <i>De methode</i>	23
4.3.3 <i>Bijlagen</i>	25
4.4 <i>Brochure beeld</i>	25
4.4.1 <i>Algemeen</i>	25
4.4.2 <i>Werkwijze</i>	25
4.4.3 <i>Bijlagen</i>	27
5 Evaluatie van testen bij doelgroep	29
5.1 <i>Aanpak</i>	29
5.1.1 <i>Doelgroep</i>	29
5.1.2 <i>Doel van de test</i>	29
5.1.3 <i>Werkwijze</i>	29
5.2 <i>Conclusie</i>	29
5.3 <i>Bijsturingen</i>	30

6 Besluit.....	31
Bijlagen	33
<i>Bijlage 1 : Stappenplan integrale opdrachten</i>	<i>1-1</i>
<i>Bijlage 2 : Observatieverslagen scholen</i>	<i>3-1</i>
<i>Bijlage 3 : Evaluatieformulieren test prototype</i>	<i>4-1</i>
Literatuur eindverslag	3
Literatuur prototype	4

Inleiding

Werken met beelden is een boeiende manier om leerstof aan de man, of in dit geval, de leerling te brengen. De vraag vanuit het werkveld om rond plastische opvoeding (PO) te werken, sprak ons dan ook meteen aan.

Omdat we zelf weinig afwisten van integrale opdrachten, leek het ons interessant om ons daarin te verdiepen. Een (toekomstige) leerkracht kan immers nooit genoeg op de hoogte zijn van wat er in het werkveld speelt. Door te kiezen voor deze bachelorproef kregen we de kans om onze vakkennis te combineren met een, voor ons, nieuw onderwerp.

In deze bachelorproef vragen we ons af hoe we PO kunnen integreren in integrale opdrachten. Daarvoor hebben we eerst onderzocht wat integrale opdrachten precies is en welke rol PO daar nu al in speelt. Daarna hebben we enkele scholen bezocht om te achterhalen wat de knelpunten zijn. Waarom lukt het niet om PO op een zinvolle manier in IO te brengen?

Om ervoor te zorgen dat het door ons ontwikkelde product een meerwaarde zou bieden, zijn we ook nagegaan welke oplossingen er al bestaan. Nadien zijn we aan de slag gegaan om onze eigen methode uit te werken. Een prototype van die methode hebben we ten slotte voorgelegd aan enkele testpersonen ter evaluatie.

We zijn ons onderzoek gestart vanuit een bezoek aan het werkveld. Dat was de meest efficiënte manier om te achterhalen waar het probleem zit. Verder hebben we ons vooral gebaseerd op het leerplan van sociaal technische wetenschappen om ons te verdiepen in het hoe en wat van IO. Daarnaast hebben we ook enkele educatieve uitgaves rond integrale opdrachten geraadpleegd.

Het eerste hoofdstuk licht toe wat integrale opdrachten is en welke rol plastische opvoeding daarin speelt. Daarvoor gaat het dieper in over de opbouw ervan.

Daarna gaan we in op de vraag waarom we een product moeten ontwikkelen. Daarvoor zijn we nagegaan hoe PO concreet wordt toegepast in IO. Daaruit konden we enkele positieve zaken en knelpunten concluderen.

In hoofdstuk 3 hebben we de bestaande oplossingen geanalyseerd: Op welke manier wordt daar aangegeven hoe leerkrachten plastische opvoeding kunnen aanwenden? Leiden die werkwijzen tot nuttige opdrachten? Wat zijn de tekortkomingen van het bestaande materiaal?

In het volgende hoofdstuk beschrijven we dan ons prototype. Uit ons onderzoek hebben we enkele voorwaarden kunnen halen waaraan het product moest voldoen. Daarna is er een uiteenzetting van de verschillende onderdelen ervan.

Ten slotte zijn de bevindingen van de testpersonen te vinden in hoofdstuk 4. Eerst is er een omschrijving van de doelgroep en hoe we de test hebben aangepakt. Nadien beschrijven we welke conclusies we eruit konden trekken en de bijstellingen die we hebben doorgevoerd.

1 Toelichting integrale opdrachten

1.1 Wat is integrale opdrachten?¹

Binnen de 2de en de 3de graad sociale en technische wetenschappen wordt integrale opdrachten (IO) georganiseerd. In dit vak worden de leerlingen uitgedaagd om vier competenties te ontwikkelen:

C1 Binnen een welomschreven opdracht sociaal-wetenschappelijke en natuurwetenschappelijke onderwerpen onderzoeken:

- De leerlingen leren verschillende methodieken van opzoeken, analyseren en verwerken hanteren.
- De leerlingen diepen inzichten die verworven zijn in de lessen natuurwetenschappen en sociale wetenschappen uit en passen ze toe.
- De leerlingen leren op een deskundige manier met kennis en informatie om te gaan.

C2 Binnen een welomschreven opdracht een persoonsgerichte activiteit voor een groep organiseren (plannen, voorbereiden, uitvoeren en evalueren); binnen een welomschreven opdracht een maaltijd/gerecht voor een groep plannen, voorbereiden en bereiden:

- De leerlingen leren activiteiten en maaltijdbereidingen voor te bereiden en uit te voeren.
- De leerlingen leren hierbij rekening te houden met een bepaalde doelgroep en criteria.

C3 Binnen een welomschreven opdracht iets mondeling presenteren voor een groep:

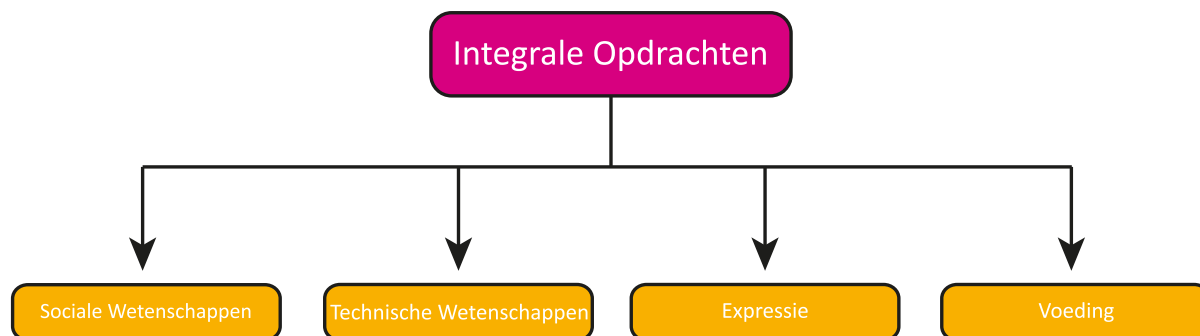
- De leerlingen leren iets mondeling presenteren, toe te lichten, te motiveren en voor te stellen.
- De leerlingen leren de resultaten van een onderzoek (competentie 1), een maaltijd of een persoonsgerichte activiteit (competentie 2) op een andere wijze te presenteren.

C4 Eigen leren/studieloopbaan in handen nemen:

- De leerlingen maken kennis met een ruime waaier aan toekomstmogelijkheden en maken keuzes voor een verdere studie- en/of beroepsloopbaan.
- De leerlingen leren zichzelf en hun eigen leerproces in te schatten en bij te sturen.
- De leerlingen leren omgaan met reflectie en feedback.
- De leerlingen leren functioneren en samenwerken in groep.

Door integrale opdrachten uit te voeren, bereiken leerlingen deze competenties. Deze worden verweven in vier deelgebieden of **componenten**, nl. natuurwetenschappen, sociale wetenschappen, expressie en voeding. Het volgende schema maakt dit duidelijk.

¹ Deze tekst is gebaseerd op het leerplan Sociale en technische wetenschappen van 2011. VVKSO. (2011, september 1).

Figuur 1.1 Overzicht van de componenten in IO

Een belangrijke noot bij de competenties is dat enkel de leerplandoelstellingen van **voeding** en **expressie** binnen integrale opdrachten bereikt moeten worden. Die van **sociale wetenschappen** en **natuurwetenschappen** behalen de leerlingen binnen de vakken SW en NW. De doelstellingen kunnen wel voorbereid, uitgebreid, verdiept en inge oefend worden binnen integrale opdrachten.

De opdrachten zelf worden ontwikkeld door een **team van leerkrachten**. Die geven bij voorkeur uiteenlopende vakken die ook passen binnen IO. Voorbeelden zijn voeding, verzorging, Nederlands, plastische en muzikale opvoeding ... Tijdens de uitvoering door de leerlingen, heeft de leerkracht of het team een begeleidende en coachende functie.

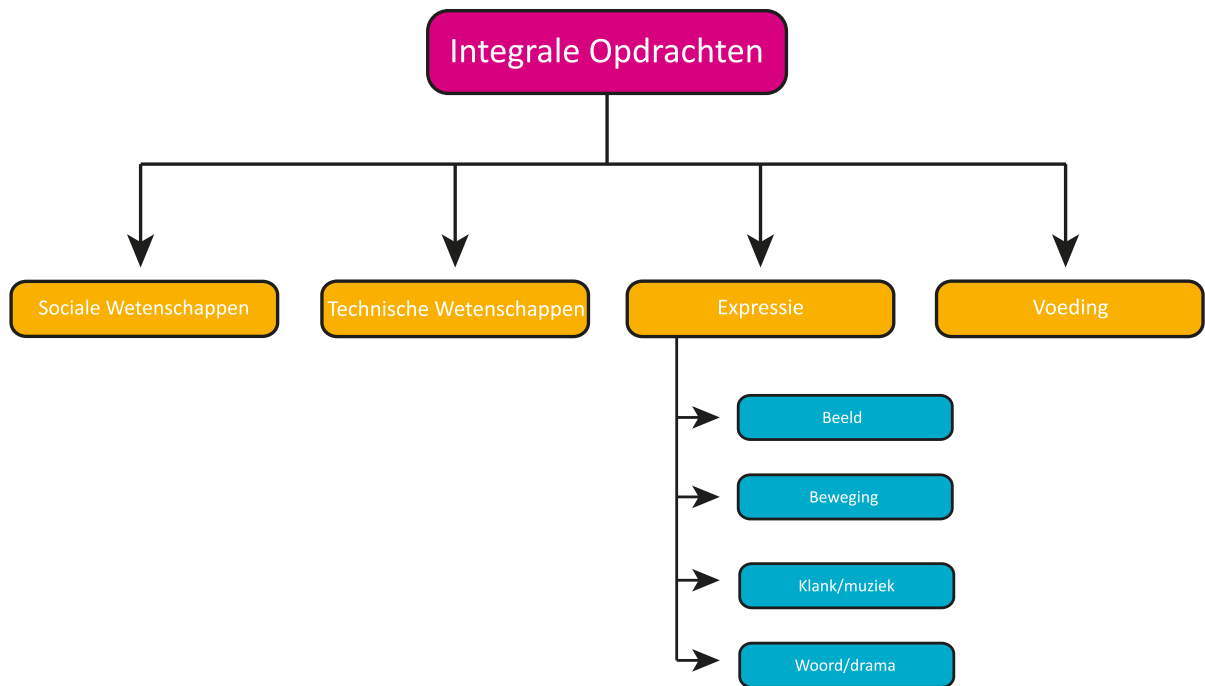
De leerlingen blijven tijdens IO niet altijd binnen de schoolmuren. Bij het uitvoeren van bepaalde activiteiten is er contact met leeftijdgenoten of (kleine) groepen gezonde personen.

Doordat het vak gericht is op competentieontwikkeling, krijgen de leerlingen vier jaar om te groeien. Daarom is het noodzakelijk dat ook de aanpak van de opdrachten en de manier van werken evolueert. Globaal kan gesteld worden dat de leerlingen gedurende die vier jaren steeds meer vrijheid, maar ook steeds meer verantwoordelijkheid krijgen. Concreet betekent dit dat de opdrachten van lage naar hogere complexiteit ontwikkelen. Ze evolueren ook van kortdurend naar langer lopend. Daarnaast evolueert de rol van de leerkracht. In het begin zal de begeleiding heel groot zijn, maar na verloop van tijd leren de leerlingen meer autonoom werken. Tot slot betekent dit ook dat de keuzes in de tweede graad vooral onder begeleiding worden gemaakt, terwijl leerlingen van de derde graad zelf knopen moeten doorhakken.

Deze ontwikkeling moeten leerkrachten goed in het achterhoofd houden bij het opstellen van opdrachten.

1.2 Wat is expressie?

Anders dan wat velen denken is expressie veel meer dan louter een andere benaming voor plastische opvoeding. Het gaat veel breder dan dat. Expressie is opgedeeld in vier contexten: beeld, klank/muziek, woord/drama en beweging. Ter verduidelijking is het schema met de componenten verder uitgewerkt.

Figuur 1.2 Schema waarbij de IO-verdeling uitgebreid is met de contexten van expressie

Beeld gaat over het waarnemen en creëren van visuele beelden in twee of drie dimensies. **Klank/muziek** legt dan weer de nadruk op geluid. Bij **woord/drama** leren de leerlingen niet alleen over het geschreven woord, ook theater komt aan bod. De laatste context, **beweging**, biedt lichaamsbeweging en dans aan.

Het is de bedoeling dat leerkrachten opdrachten uit verschillende contexten aanbieden. Het is ook mogelijk verschillende contexten in één opdracht te verwerken. Variatie is erg belangrijk.

Het leerplan IO² stelt enkele algemene doelen voorop, die binnen *elke* context nagestreefd kunnen worden:

De leerlingen:

- 1 ontdekken en ontplooiën hun expressiemogelijkheden;
- 2 maken kennis met cultuur en de bijhorende waaier aan kunst- en expressievormen;
- 3 ervaren dat beeld, woord, klank of beweging expressievormen zijn waarin jongeren zich kunnen uitdrukken;
- 4 ontwikkelen vaardigheden en technieken om zich te uiten in verschillende expressievormen;
- 5 ontwikkelen zin voor creativiteit;
- 6 leren de taal van expressie gebruiken;
- 7 ontwikkelen een expressieve grondhouding bij het beschouwen en creëren.

Om de leerkrachten te helpen bij het uitwerken van opdrachten, zijn er ook een aantal concretere doelen opgenomen. Deze staan nog steeds in relatie met de te bereiken competenties. Het is hierbij opvallend dat vooral de competenties 'het organiseren van activiteiten' en 'het mondeling presenteren voor een groep' een belangrijk aandeel hebben in expressie.

² Ibidem, p. 17.

Als het IO-team er in slaagt de leerplandoelstellingen op een zinvolle manier te integreren in expressieopdrachten, wordt de meerwaarde van deze component duidelijk. Ten eerste krijgen leerlingen de kans verschillende expressievormen te leren kennen en beheersen, net zoals ze emoties leren uiten. Ze leren ook de uitingen van anderen zoals hun klasgenoten te herkennen, te waarderen, maar er ook kritisch tegenover te staan. Ten tweede leren jongeren zichzelf zien in een context, in de samenleving en breken ze uit hun 'eigen wereldje'. Het zal hun blik op zichzelf, op anderen en op de wereld zeker leren verruimen. Ten slotte worden ze ook uitgedaagd om in dialoog te gaan met zichzelf en met anderen.

2 Ontwikkeling van een product

2.1 Waarom?

De vraag van deze bachelorproef komt vanuit het werkveld. Leerkrachten hebben blijkbaar problemen bij het ontwerpen van opdrachten expressie. Omdat we zelf toekomstige leerkrachten plastische opvoeding zijn, beperken we ons tot de context beeld. We hebben te weinig achtergrond in taal, muziek of beweging om daar een zinvol product rond te ontwerpen.

2.2 Actuele situatie

Om de knelpunten in het werkveld te achterhalen, hebben we een aantal scholen bezocht. Een verslag van de geobserveerde lessen is te vinden in bijlage 3. Uit die observaties waren een aantal positieve zaken en enkele gebreken op te maken.

2.2.1 Positieve punten

Een goede samenhang tussen de verschillende componenten - natuurwetenschappen, sociale wetenschappen, voeding en expressie - is van het allergrrootste belang. Alleen op die manier kan een opdracht expressie een degelijke meerwaarde bieden. In beide scholen wordt hier aandacht aan besteed wat zijn vruchten afwerpt bij de uitwerking van opdrachten. Door steeds rond een thema te werken, is een link te zien met andere componenten.

Een heel positief punt in Anzegem is dat er door twee leerkrachten wordt lesgegeven. Hierdoor staan de leerkrachten sterker in hun schoenen, maar kan ook de begeleiding van de leerlingen veel beter verlopen. Er is meer tijd om met individuele leerlingen bezig te zijn en de taken kunnen onderling verdeeld worden.

Een ander opvallend element is het verschil tussen één of twee uren expressie. Het is duidelijk makkelijker werken wanneer er twee aaneensluitende uren voor expressie worden voorzien. Leerkrachten krijgen op die manier veel meer ruimte en mogelijkheden om hun opdrachten vorm te geven.

De opdrachtbrief, omschreven in het leerplan, is een aspect dat in beide scholen heel goed wordt toegepast. Het is echt een instrument waarmee leerlingen zelfstandig kunnen werken aangezien de leerkrachten er steeds naar kunnen verwijzen. Doordat de brief dezelfde opbouw heeft bij verschillende opdrachten, is de structuur ervan voor leerlingen zeer duidelijk.

2.2.2 Tekortkomingen

Eerst en vooral is een ruim lokaal belangrijk bij de uitvoering van een beeldende expressieopdracht. Bij voorkeur is een wastafel, een computer met internet, een beamer en voldoende opbergruimte aanwezig. De tafels moeten ook makkelijk te verplaatsen zijn om een andere klasschikking mogelijk te maken.

In Oudenaarde is dit duidelijk een probleem. Leerlingen verliezen er veel tijd door hun handen niet in het lokaal te kunnen wassen bijvoorbeeld. Verder is daar weinig opbergruimte waardoor werken vaak beschadigd raken.

Verder is ook voldoende (basis)materiaal noodzakelijk om goede beeldopdrachten te kunnen uitvoeren. In beide scholen is er een materiaalcoffer of – kast, maar met weinig materiaal.

Een laatste belangrijke constatering is dat leerkrachten blijkbaar moeilijk tot beeldende opdrachten komen, als hun vooropleiding in een ander gebied dan plastische opvoeding ligt. Er zijn twee grote problemen te onderscheiden:

Ten eerste maakt men eerder opdrachten voor contexten die dichter bij de vooropleiding aansluiten, bijvoorbeeld Nederlands en woord/drama. Leerkrachten durven het niet aan om beeld te integreren. Ten tweede is er niet genoeg voorkennis om de opdrachten plastisch en zinvol in te vullen. Dat zorgt ervoor dat leerlingen de leerplandoelstellingen moeilijk kunnen behalen. Voorkennis is ook een belangrijke voorwaarde om een opdracht zelfzeker aan de leerlingen te brengen en op een goede manier te kunnen begeleiden.

2.3 Conclusie

Er is één overkoepelend probleem dat het ontwikkelen van een aangepast product nodig maakt: voorkennis.

De oorsprong van dat probleem ligt al in de lerarenopleiding. Niet elke student die kiest voor de lerarenopleiding, krijgt te maken met integrale opdrachten. Bepaalde vakken bieden het aan, zoals voeding-verzorging (VV) aan de Arteveldehogeschool. Andere studenten zullen er echter nooit van horen, want het vak komt niet in de algemene opleidingsonderdelen zoals pedagogische wetenschappen en communicatieve vorming aan bod. Hierdoor heeft een groot deel van de toekomstige leerkrachten helemaal geen weet van het bestaan van integrale opdrachten. Laat staan de inhoud of ontwikkeling ervan. Verder doorgedreven, toegespitst op de inhoud van deze bachelorproef, is er ook geen kennis van wat (beeldende) expressie nu is of zou moeten zijn. Zelfs aan studenten plastische opvoeding of project kunstvakken wordt geen leerinhoud rond IO aangeboden, ook al bouwen die de kennis op die nodig is voor het ontwikkelen van beeldende opdrachten.

In de praktijk is het ook niet altijd een leerkracht plastische opvoeding of project kunstvakken die de uitwerking van beeldende opdrachten op zich neemt. Het gevolg daarvan is dat leerkrachten opdrachten zonder plastische inhoud aanbieden. Laat die plastische inhoud nu net het gene zijn dat leerlingen nodig hebben om bij te leren in de context beeld. Daarnaast is het voor leerkrachten ook niet makkelijk om leerlingen te begeleiden en bij te sturen als ze geen kennis hebben van materiaal, techniek en beeldaspecten, de stokpaardjes van een leerkracht PO.

Opmerkelijk is ook dat project kunstvakken een mogelijke oplossing voor het probleem kan zijn. Deze leerkrachten worden in de vier contexten geschoold, waardoor ze veel sterker in hun schoenen staan om zinvol met de component expressie om te gaan.

3 Bestaande oplossingen

3.1 Vanuit het VVKSO

3.1.1 Het leerplan

Het nieuwste leerplan sociale en technische wetenschappen 2de graad TSO is opgesteld in september 2011 en bevat een afzonderlijk deel over integrale opdrachten. Het legt goed uit welke rol de componenten voeding, expressie, sociale- en natuurwetenschappen daarbinnen moeten spelen. Er is ook een overzicht opgenomen van de leerplandoelstellingen voeding en expressie die binnen IO moeten worden bereikt.

Wanneer het echter op praktijk aankomt, worden enkele gebreken zichtbaar. Het is een heel theoretisch document dat op bepaalde momenten erg moeilijk te begrijpen is. Na het doornemen van het leerplan, is het nog helemaal niet duidelijk hoe een integrale opdracht eigenlijk is opgebouwd en hoe je kan beginnen aan zo'n lessen.

Ook het onderdeel expressie is ontoereikend wanneer het aankomt op bruikbaarheid. De leerplandoelstellingen en de bijhorende attitudes en onderliggende doelen worden wel duidelijk weergegeven, maar concrete voorbeelden ontbreken. Deze zouden het geheel veel duidelijker en meer toepasbaar maken. Nu blijft alles heel theoretisch en veel te vaag. Na het doornemen van dit deeltje is het nog altijd lastig om een goed opgebouwde IO rond (beeldende) expressie te maken.

3.1.2 Het servicedocument

Gelijktijdig met het leerplan werd ook een servicedocument gelanceerd. Het bestaat uit twee delen: "Werken met IO binnen STW" en "Het doelenboek".

Het eerste deel schetst opnieuw een beeld van IO. Het verschilt met het leerplan in die zin dat de auteurs veel concreter ingaan op de opbouw van een IO. Zo doen ze een aantal principes uit de doeken die daarbij kunnen helpen en geven ze tips om goede opdrachten te ontwikkelen. Een ander pluspunt is dat er ook voorbeelden worden gegeven van een lesopbouw. Dit zorgt ervoor dat alles veel concreter en duidelijker wordt. Toch is dit deel van het servicedocument nog te oppervlakkig. Er wordt een goede poging gedaan om praktijkgericht te werken, maar het is nog niet voldoende om echt goed aan de slag te kunnen als leerkracht zonder voorkennis.

Het tweede deel van het servicedocument is het doelenboek. De bedoeling van dit deel is concrete handvatten aanreiken voor het ontwikkelen van IO-opdrachten. De competenties worden hier opnieuw uit de doeken gedaan. Het is echter allemaal veel duidelijker uitgelegd omdat ze opgedeeld zijn in concrete leerervaringen

Ook gaat het doelenboek dieper in op de leerplandoelstellingen van voeding en expressie. Zo is het stuk rond expressie meer helder omschreven. Men zoomt, net als in het leerplan, in op de twaalf doelstellingen. Een pluspunt is dat de competenties hier onmiddellijk bij betrokken zijn. Dit zorgt ervoor dat alles meer een geheel vormt. Het is eigenlijk de eerste keer dat alle puzzelstukjes samenvallen.

In het doelenboek is er nog een bijlage te vinden waarin verschillende technieken en activiteiten staan die bruikbaar zijn in expressie. De voorbeelden zijn kwantitatief, maar weinig kwalitatief. De plastische inhoud ontbreekt vaak. Wel bieden de voorbeelden een bron van inspiratie. Het is het zeker mogelijk om goede beeldopdrachten te ontwikkelen, vertrekkende vanuit deze voorbeelden,

maar dan eerder voor leerkrachten die een opleiding plastische opvoeding of project kunstvakken hebben gevolgd.

Het besluit is dat wanneer een leerkracht met beeldende voorkennis alle afzonderlijke delen (het leerplan, het servicedocument met doelenboek en bijlagen) samenbrengt, het wel mogelijk is om in de praktijk een goede opdracht voor beeldende expressie op te bouwen. Voor mensen zonder beeldende achtergrond bieden de documenten niet voldoende ondersteuning.

3.2 Zo kan het ook. Competentieontwikkeld onderwijs

Dit is een boek dat ingaat op competentieontwikkeld leren in de vorm van integrale opdrachten. Over het algemeen is dit een handig boek dat inzicht verschaft in hoe een leerkrachtenteam goede IO's kan ontwikkelen.

Het boek is opgedeeld in op het eerste zicht tien duidelijk afgebakende hoofdstukken. Bij het doorlezen ervan wordt echter duidelijk dat de informatie weinig gegroepeerd is. De informatie zelf is wel relevant en goed bruikbaar, ondanks de ouderdom van het boek (uitgegeven in 2007) en de recente update van het leerplan voor sociale en technische wetenschappen.

In de eerste hoofdstukken schenken de auteurs aandacht aan wat competentieontwikkeld leren is en hoe dat verschilt van traditioneel onderwijs. Men geeft de leerstijlen van Kolb als voorbeeld van hoe leerlingen leren en hoe competentieontwikkeling daarbij kan aansluiten.

Daarna komt er een omschrijving van hoe het competentieontwikkeld leren via integrale opdrachten aan bod kan komen. Daarbij krijgt zelfstandigheid een prominente rol toebedeeld. De opbouw van IO's moet het zelfstandig worden van leerlingen mogelijk maken. Daarom evolueren ze over de jaren heen van leerkrachtgestuurd naar leerlinggestuurd.

Nu komt de praktische kant van de zaak aan bod. Vanaf hoofdstuk drie draait alles rond het uitwerken van een goed IO. Het stappenplan van hoofdstuk drie is uiterst handig voor deze bachelorproef als houvast bij het uitdenken van de handleiding voor leerkrachten. Bijlage 1 vormt een beknopte samenvatting.

Hoofdstuk vier vervolgens, houdt een pleidooi voor het opschrijven van alles wat besproken is. Op langere termijn is dat handig. Leerkrachtenteams zijn immers niet statisch en het zou zonde zijn het denkproces steeds van nul te moeten hervatten. Het neerschrijven van de opdracht, de organisatie, de manier van begeleiding en beoordeling ... zorgt voor een leidraad voor nieuwe leerkrachten en maakt bijsturing mogelijk. Daarom stellen de auteurs ook voor om per uitgeschreven IO ruimte te laten voor reflectie.

Vervolgens staat de opdrachtbrief centraal. Het is een heldere uiteenzetting van wat het is en wat erin moet komen. Ook hier wordt opnieuw zelfstandigheid in de kijker gezet. Dit hoofdstuk is een handige houvast om de opdrachtbrief aan af te toetsten: staat er voldoende informatie in? Staat er te weinig in? Zet het aan tot zelfstandigheid?

Ook hier sturen de auteurs sterk aan op een (schriftelijke) neerslag van alle informatie die de leerlingen nodig hebben.

Leerlingen kunnen niet vanaf het eerste moment zelfstandig werken. Ze moeten daarin begeleid worden door hun leerkrachten. Het boek omschrijft vijf fasen waaruit een optimale vorm van begeleiding zou moeten bestaan. Daarbij geven de auteurs heel wat praktijkvoorbeelden en ideeën voor de aanpak van elke fase. Er wordt bijvoorbeeld een tabel aangereikt om bij te houden welke

competenties in welke integrale opdracht aan bod komen. Dat biedt een overzicht voor de hele leerlijn. Op die manier bewaakt men de onderlinge samenhang van de IO's.

Nadien gaan de auteurs dieper in op de organisatie. Het is eigenlijk een concrete uitwerking van stap vier uit het stappenplan (zie bijlage 1). De meerwaarde van dit hoofdstuk ligt in de praktische voorbeelden.

Daarna, in het hoofdstuk 'Reflectie en zelfevaluatie door het IO-team' trekt men de kaart van een overkoepelende evaluatie. Hierin moet het IO-team terugblikken op alle fasen uit het stappenplan. Deze stap maakt het mogelijk om de IO's bij te sturen tot kwaliteitsvolle opdrachten. Belangrijk is wel dat niet enkel leerkrachten deze evaluatie maken, maar dat ook de leerlingen de mogelijkheid krijgen hun bevindingen kenbaar te maken.

Verder beschrijven de auteurs wat een portfolio is en hoe die gebruikt kan worden in IO's. Ze concentreren zich hier eigenlijk op de individuele leerling, in tegenstelling tot de vorige hoofdstukken. Dit is handig voor leerkrachten omdat het een voorbeeld is van (onder andere) een evaluatiemethode.

Ten slotte komen de scholen zelf aan het woord. Ze gaan in op de visie van het IO-team, de aanpak van de organisatie, maar ook leerlingen krijgen de kans hun zegje te doen. Of de informatie hierin een grote meerwaarde kan zijn, valt te betwijfelen. Men heeft pionierscholen ondervraagd, die op het moment van publicatie maximaal twee jaar aan integrale opdrachten achter de rug hadden.

In het boek valt er geen concrete informatie over expressie te bespeuren. Het is meer een instrument om overkoepelend aan het werk te gaan. Ook hier is dus het probleem dat voorkennis al aanwezig moet zijn om een beeldende opdracht te kunnen maken.

3.3 Werkboekjes van Die Keure

De educatieve uitgeverij Die Keure sprong snel op de kar van de integrale opdrachten door een eigen methode uit te werken. Die vertaalt zich in thematische handboekjes voor leerlingen. Elk boekje bevat uitgewerkte opdrachten die verdeeld zijn onder het aantal weken waarin de leerkracht het boek dient af te werken.

Per week worden een aantal opdrachten opgegeven die gelinkt kunnen worden aan een bepaalde IO-component. Vreemd is wel dat de website van Die Keure³ spreekt over andere componenten dan officieel te vinden zijn in het leerplan. Men spreekt onder meer over plastische opvoeding, naast expressie, en toegepaste wetenschappen als algemene noemer voor sociale wetenschappen en natuurwetenschappen.

Aan het begin van de oefeningen zit telkens een opdrachtbrief met een omschrijving van de opdracht, de competenties die behaald moeten worden, de werkwijze, welk resultaat de leerkracht verwacht en wat er allemaal nodig is (materiaal, tijd, personen). Deze brieven zijn zeer transparant naar de leerlingen toe en dienen ook als basis voor de evaluatie.

Verder is het handig dat boven elke opdrachtbrief een overzicht te vinden is van alle opdrachten die de leerlingen de komende weken moeten uitvoeren.

³ Die Keure (2006), *STW. Integrale Opdrachten*.

Een voordeel van de boekjes is dat de leerkracht ze kan gebruiken in om het even welke volgorde. Hij heeft ook een houvast aan de opdrachten. Een groot nadeel is echter dat er heel weinig inbreng mogelijk is. Wanneer een school beslist deze methode te gebruiken, worden elk jaar dezelfde opdrachten aangeboden. Het leerkrachtenteam kan daardoor minder variëren in bijvoorbeeld thema's, manieren van evaluatie en organisatie. Doet ze dat wel, dan zijn de boekjes slechts een inspiratie en kan de school die beter niet laten aankopen en invullen door leerlingen.

Ook zijn niet alle opdrachten even goed te gebruiken als basis. Hier en daar is een goede opdracht expressie in elkaar gebokst, maar vaak gaat het evengoed om loutere bezigheidstherapie. De leerlingen worden dan te weinig uitgedaagd om creatief te zijn.

In heel wat opdrachten zitten goede elementen, maar vaak is het geheel van de opdracht niet voldoende om van een goede beeldende expressieopdracht te spreken.

In sommige opdrachten moeten de leerlingen een documentatiemap maken rond kunststromingen, kunstenaars of materialen. Da's een zeer goede insteek om hen te laten kennismaken met de theoretische kant van de zaak. Maar als ze zelf iets moeten uitvoeren, komt het zelden tot een plastische opdracht. Vaak gaat de aandacht te veel naar techniek (perspectieftekenen, aanhechtingstechnieken ...) en te weinig naar beeldaspecten (vorm, kleur, compositie ...). Daarbij komt nog dat men helemaal niet ingaat op hoe de leerlingen de beeldaspecten kunnen beïnvloeden of hoe die zelf op elkaar kunnen inspelen.

Verder springt men slordig om met vakterminologie, wat toch ook belangrijk is om aan leerlingen mee te geven.

Ten slotte ligt de nadruk in de evaluatie te veel op het eindproduct. Zit het goed in elkaar? Is het netjes? Men zet te weinig in op een plastische evaluatie. Dit is ook begrijpelijk, net omdat de opdrachten plastisch niet uitdagend zijn.

3.4 Blog

Tegenwoordig zijn blogs niet meer weg te denken uit de internetwereld. Over de meest uiteenlopende thema's zijn ze te vinden. Er zijn ook blogs terug te vinden, gewijd aan integrale opdrachten. Eén ervan is die van de Don Bosco school in Sint-Pieters-Woluwe.

De blog startte op 2 september 2009 en liep gedurende dat volledige schooljaar. Niet echt recent, maar toch eens de moeite om naderbij te bekijken.

Het is gemaakt door de leerlingen van 3 en 4 STW en ze posten er ook zelf berichten op. De leerlingen uploaden in de loop van dat schooljaar regelmatig nieuwe foto's, verslagen en voorbeelden van opdrachten.

Het maken en onderhouden van de blog was volledig in de lessen IO geïntegreerd. De leerlingen leerden dankzij die lessen te communiceren met de rest van de wereld.

Ook reflecteren kon via de blog gebeuren. Op deze manier werkten leerlingen aan de vierde competentie. Ze schreven in verslagen wat ze vonden van een opdracht en plaatsten die dan online.

Een voordeel van de blog is dat iedereen hem kan lezen. Op die manier kunnen de lesideeën gedeeld worden met andere leerkrachten IO. Uit dergelijke bronnen kan een leerkracht heel wat inspiratie halen. Er zijn niet alleen voorbeelden van lessen te zien, maar onmiddellijk ook resultaten.

Het voordeel dat de blog door iedereen te raadplegen is, is ook wel een beetje het nadeel ervan. Het is niet omdat iedereen de opdrachten kan zien, dat ze ook kwalitatief zijn. Het is dus aan te raden steeds goed na te denken vooraleer ideeën van de blog over te nemen.

Ideaal zou zijn dat er een blog, of een ander internetplatform, zou bestaan waar alle IO-leerkrachten hun ideeën, opdrachten en resultaten kunnen uitwisselen met elkaar. Natuurlijk weer op voorwaarde dat ze steeds goed nagaan of de opdrachten wel van goede kwaliteit zijn.

4 Bespreking prototype

4.1 Voorwaarden

De voorwaarden waaraan het product moet voldoen, zijn afgeleid uit het bestaande materiaal en de conclusies getrokken uit het bezoek aan het werkveld.

4.1.1 Duidelijkheid geven over de opbouw van een beeldende opdracht

Er moet iets ontwikkeld worden dat de opbouw van een IO duidelijk maakt. Het moet ook makkelijk te hanteren zijn. Een goede manier daarvoor is het maken van een schema dat gevolgd kan worden tijdens het bedenken van een beeldende opdracht.

4.1.2 Gebrek aan voorkennis opvangen

Het product moet aan leerkrachten zonder opleiding plastische opvoeding duidelijk maken hoe beelden communiceren met de toeschouwer. Van daaruit kan uitgelegd worden hoe leerlingen dat kunnen doen in hun opdracht. Om hiaten in de voorkennis op te vangen moet er toelichting gegeven worden over materiaal, technieken, beeldaspecten, kunstenaars en stromingen. De informatie moet makkelijk te vinden en te gebruiken zijn.

4.1.3 Voor iedereen bruikbaar zijn

Hoewel niet elke school evenveel middelen heeft, moet het product ernaar streven voor iedereen bruikbaar te zijn. Het moet duidelijk zijn voor leerkrachten dat met een beperkte hoeveelheid materiaal en ruimte ook zinvolle opdrachten beeld te ontwikkelen zijn.

Met andere woorden: het product mag niet ontwikkeld worden voor een modelschool.

De vorm moet ook aangepast worden zodat het makkelijk te verplaatsen en mee te nemen is. Het product wordt dus best zo compact mogelijk.

4.1.4 Aanvulbaar zijn

Het product moet een echt werkinstrument worden en kunnen meegroeien met de leerkrachten in kwestie. Eigen ideeën en nieuw verworven kennis moeten in het bestaande product te integreren zijn. Er zullen zoveel mogelijk materialen, technieken, kunstenaars ... opgenomen worden, maar het is niet mogelijk alle bestaande informatie te verwerken. Het zal de taak van het IO-team zijn het product up-to-date te houden.

Het product moet ook in een groter geheel gezien worden. Daarom moet het uitbreidbaar zijn voor de andere contexten van expressie en componenten van IO. De basis moet echter dezelfde zijn zodat ook het uiteindelijke, volledige product nog steeds een geheel vormt.

4.1.5 Aansturen op evolutie

Tot slot moet er iets in het product worden opgenomen om de opdrachten na uitvoering te evalueren. Het gaat hier niet om evaluatie van de leerlingen, maar over de bruikbaarheid van de opdracht. Door duidelijk te maken dat elke opdracht doorgelicht moet worden, kan het IO-team

werkpunten constant bijsturen. Zo kunnen ze evolueren naar een team dat makkelijk(er) zinvolle opdrachten kan bedenken.

4.2 Algemene omschrijving

Het product van deze bachelorproef is een instrument voor leerkrachten IO dat hen helpt een goede beeldende opdracht vorm te geven.

Het bestaat uit verschillende onderdelen, verzameld in een afgesloten doos:

- Een gebruiksaanwijzing met een stappenplan om een integrale opdracht uit te bouwen;
- Een schema dat het stappenplan illustreert;
- Kaartjes met evaluatievormen die voor elke opdracht te gebruiken zijn;
- Een USB-stick met al het aanvulbare materiaal en sjablonen;
- Een map rond beeldende expressie met alle middelen die nodig zijn om een zinvolle beeldende opdracht te kunnen uitwerken:
 - Een boekje met specifieke uitleg rond wat beeldende expressie is en wat een beeldende opdracht nodig heeft;
 - Kaartjes met informatie rond materiaal;
 - Kaartjes met informatie rond technieken;
 - Kaartjes met informatie rond probleemstellingen;
 - Kaartjes met informatie rond kunstenaars;
 - Kaartjes met informatie rond stromingen.

Deze doos biedt als het ware een basispakket rond IO, waarvan er al één context uitgewerkt is. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat studenten met een andere vakkencombinatie de andere contexten en componenten uitwerken als bachelorproef.

De USB-stick is een middel dat het uitbreiden door leerkrachten makkelijker maakt. Er zijn niet enkel sjablonen (opdrachtbrieven, lesfiches, voorbeelden van opdrachten ...) op te vinden, maar ook al het aanvulbare materiaal staat erop. Op die manier kunnen ze kaartjes met nieuwe kennis aanvullen en afdrukken.

Omdat het internet tegenwoordig een schat van informatie bevat, staat er ook een lijst met 'bezienswaardigheden' op de stick. Dit kunnen links zijn naar websites met interessante kunstenaars, informatie rond materiaal ... Doordat het document op de stick staat, zijn links makkelijker te bezoeken dan wanneer ze enkel op papier zouden staan.

De volgende paragrafen gaan specifiek in op de verschillende onderdelen.

4.3 Handleiding: Introductie tot integrale opdrachten

4.3.1 Wat is een IO?

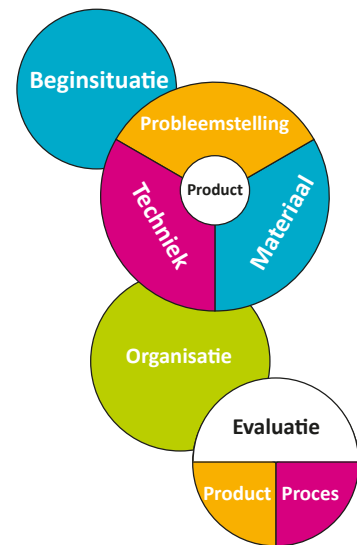
Voor veel leerkrachten, ook leerkrachten die al een tijdje in het werkveld staan, is nog niet helemaal duidelijk wat het vak IO inhoudt. Daarom legt het eerste stuk van de handleiding op een eenvoudige manier uit wat de bedoeling daarvan is. Er is ook voorbeeld opgenomen om alles aanschouwelijk te maken.

4.3.2 De methode

Het product is gebaseerd op een algemeen schema (zie hiernaast). Via bollen toont het welke stappen een leerkracht moet doorlopen om een integrale opdracht uit te werken.

De bedoeling is dat leerkrachten vertrekken vanuit een thema dat overkoepelend is voor alle componenten. Daarna nemen ze het schema erbij om een opdracht te ontwerpen. De werkwijze loopt voor elke component gelijk, behalve het moment waarop leerkrachten beslissen welk product de leerlingen moeten realiseren. Als ze bij die bol komen, nemen ze de map voor hun component of context, in dit geval beeldende expressie.

Het stappenplan staat op een duidelijke manier beschreven in de handleiding. Eerst is er een samenvatting van de gehele werkwijze, daarna staat elke bol apart omschreven.

Figuur 4.1: Schema met stappen om een integrale opdracht uit te kunnen werken

Beginsituatie

Of het nu om voeding, expressie, natuurwetenschappen of sociale wetenschappen gaat, de beginsituatie achterhalen is altijd de eerste stap. De leerkracht legt hierin vast aan welke competenties en, voor expressie en voeding, leerplandoelstellingen de leerlingen zullen werken. Belangrijk om te weten is dat hoe meer competenties in een opdracht verwerkt worden, hoe complexer die wordt. Bij tweedegraadsleerlingen is het dus beter om slechts rond één competentie te werken. In de derde graad kunnen er meer betrokken worden.

De handleiding maakt ook duidelijk dat de doelen helder geformuleerd moeten worden. Ze moeten immers transparant zijn naar leerlingen toe. Als de leerkracht van in het begin duidelijke doelen formuleert, zal het makkelijker zijn om die naar leerlingen te communiceren. Bovendien kan hij van daaruit vertrekken om criteria voor de opdracht te bepalen.

Product

De onderdelen van deze bol, probleemstelling, techniek en materiaal, geven de ingrediënten van een opdracht weer. Omdat die qua inhoud verschillen per context of component, is de werkwijze omschreven in een aparte brochure. Leerkrachten moeten nu dus de juiste map uit de doos halen om aan de slag te kunnen. De brochure rond beeldende expressie wordt beschreven na de handleiding (punt 4.4).

Organisatie

De organisatie is essentieel voor het verloop van een opdracht. Als deze fase goed is doordacht, dan zal de opdracht meer kans op slagen hebben.

Om ervoor te zorgen dat een leerkracht IO aan zoveel mogelijk denkt, zijn enkele richtvragen opgenomen in de handleiding. Een greep uit het aanbod:

- Hoeveel uren worden er besteed aan de opdracht?
- Werken de leerlingen individueel of in groep? Hoe groot zijn deze groepen en hoe worden ze samengesteld?
- Welke werkvormen komen aan bod? Wanneer?

Er is ook een pleidooi gehouden voor een flexibele organisatie. Het is namelijk zo dat scholen vaak een vast uurrooster met vaste leerkrachten hebben (bijv. 2 uur expressie per week, 4 uur voeding ...), maar zich daarmee vastzetten. Die manier van werken beperkt het team om zinvolle opdrachten uit te werken. Het kan zijn dat een bepaalde component niet echt thuishoort in het overkoepelende thema. Door de vaste organisatie *moet* die component echter ingevuld worden waardoor opdrachten er bij gesleept worden. Zo'n opdrachten hebben weinig meerwaarde.

Idealiter beslist de school geen vast rooster in te plannen. Dan is het mogelijk om langere periodes te werken aan een opdracht, maar kunnen de leerkrachten ook in afwisselende componenten of zelfs in team les geven. Een voorbeeld van een ideale organisatie: IO staat geroosterd op vrijdag, een volledige dag. De ene week werken de leerlingen in de voormiddag rond voeding en in de namiddag rond natuurwetenschappen. De week nadien werken ze een hele dag aan een opdracht rond expressie. Ga zo maar door.

Op deze manier zullen leerlingen veel beter in staat zijn de competenties te bereiken. Zo'n organisatie vraagt natuurlijk heel wat flexibiliteit, maar zal uiteindelijk zijn vruchten afwerpen.

Evaluatie

De competenties en de leerplandoelstellingen die bepaald zijn in de beginsituatie, moeten ook geëvalueerd worden. Leerkrachten kiezen meestal voor een makkelijk uit te voeren of weinig tijdrovende evaluatievorm. Daardoor grijpen ze vaak terug naar steeds dezelfde vorm. Nochtans zijn de haalbare mogelijkheden legio. Om leerkrachten meer opties aan te bieden, zijn in de doos ook kaartjes rond evaluatievormen te vinden. Aan de hand van een omschrijving, de aandachtspunten en de opsomming van benodigdheden, krijgen ze een volledig beeld van de evaluatievorm.

Doordat IO nog steeds op competentieontwikkeling gericht is, worden de leerkrachten attent gemaakt op het belang van procesevaluatie. De weg die leerlingen afleggen tot het realiseren van een product, is even belangrijk als het product zelf. Met behulp van icoontjes is duidelijk welke aangeboden evaluatievorm het proces of product beoordeeld.

Ook belangrijk is dat de leerkracht ervoor zorgt dat de evaluatiecriteria en de manier waarop de leerlingen geëvalueerd worden transparant is naar de leerlingen toe. Daarom verwijst de handleiding naar de opdrachtbrief (zie verder).

Wat nu?

De leerkrachten hebben nu alle stappen doorlopen om een goede opdracht te kunnen uitwerken. Maar wat moet er dan gebeuren? Het handigste is om alles uit te schrijven. Enerzijds als geheugensteuntje, anderzijds als inventaris naar volgende jaren toe. Op die manier kunnen opdrachten in hun geheel geëvalueerd en eventueel bijgestuurd worden.

Daarna is het eindelijk de beurt aan de opmaak van de opdrachtbrief. Dat is een instrument die leerlingen aangereikt krijgen zodat ze zo zelfstandig mogelijk kunnen werken. Voorwaarden zijn niet alleen een heldere formulering van de opdracht en van de evaluatiecriteria, maar ook de competenties en leerdoelen moeten zichtbaar aanwezig zijn. Op die manier krijgen de leerlingen een overzicht van de mogelijkheden tot groei.

Een ingevuld sjabloon biedt leerkrachten houvast bij het uitwerken van een eigen inventaris en opdrachtbrief.

Belangrijk te vermelden, is dat de opdrachtbrief hier enkel in papieren versie wordt aangeboden. In principe zijn er andere mogelijkheden om de opdracht aan leerlingen te presenteren. De brief wordt dan verwerkt in een video bijvoorbeeld.

Als de leerkracht deze sjablonen heeft ingevuld, heeft hij een opdracht uitgewerkt, maar daarmee nog geen les. Daarom is er ook een lesfiche toegevoegd die ondersteuning moet bieden. Wanneer de leerkracht die heeft vervolledigd, kan hij starten met lesgeven. Ook van de lesfiche is een ingevuld exemplaar voorzien als aanknopingspunt.

4.3.3 Bijlagen

Hieronder een opsomming van de bijlagen bij de handleiding:

- lijst met competenties;
- lijst met leerplandoelstellingen voor expressie;
- sjabloon inventaris;
- sjabloon opdrachtbrief;
- sjabloon lesfiche.

4.4 Brochure beeld

4.4.1 Algemeen

De brochure rond beeld geeft specifieke uitleg rond het ontwikkelen van een opdracht voor deze context.

Eerst is er uitleg rond beelden. Wat communiceren beelden? Hoe doen ze dat? Door uitleg te geven over beeldaspecten, materiaal en technieken moet dat voor leerkrachten duidelijker worden. Een voorbeeld maakt alles aanschouwelijk.

Daarna is het tijd om aan de slag te gaan.

4.4.2 Werkwijze

Als hulpmiddel bij het bedenken van een opdracht zijn er kaartjes voorzien. Die moeten de hiaten in de voorkennis van de leerkracht opvangen. Er zijn kaarten rond probleemstellingen, materiaal, techniek, kunstenaars en stromingen.

De leerkracht trekt er drie om te beginnen: een probleemstelling, een techniek en een materiaal. Deze moeten als een geheel beschouwd worden. Dan bepaalt de leerkracht wat de leerlingen gaan realiseren, het product. Om hem aan inspiratie te helpen, is een lijst met mogelijke producten opgenomen. Daarna kan de opdracht gedetailleerder uitgewerkt worden.

Hieronder meer informatie over de verschillende kaarten.

Kunstenaars en stromingen

Als leerlingen moeten leren communiceren met beelden, is het ook belangrijk dat ze kennis maken met reeds bestaande beelden. Ook is beschouwen een belangrijk doel in het leerplan. Leerlingen moeten kunnen kijken naar kunst en cultuur, er van genieten, er een mening over kunnen vormen ... Daarom is er een grote stapel met kaarten rond kunstenaars en stromingen voorzien. Het is geen overzicht van alle mogelijke kunstenaars, maar biedt leerkrachten wel een startpunt om van te vertrekken. Op die manier kan de leerkracht eens een ander voorbeeld gebruiken dan de gekende Picasso en dergelijke.

De kaarten rond individuele kunstenaars bevatten telkens informatie over het leven van de artiest en zijn of haar kunst. Ook speciale weetjes zijn geïntegreerd, omdat leerlingen op die manier vaak beter onthouden over welke kunstenaar het gaat.

Op de voorkant staat ook telkens een kunstwerk, opnieuw ter aanschouwelijkheid.

De kaarten zijn er ook op gericht zo breed mogelijk te gaan qua disciplines. Niet enkel beeldende kunst komt aan bod, maar ook mode, nieuwe media zoals fotografie en film, architectuur ... Om de disciplines per kunstenaar in een oogopslag duidelijk te maken, staan in de rechterhoek icoontjes.

De kunstgeschiedenis kent tal van stromingen, maar voor het product zijn de meest relevante uitgekozen. Ook hier is algemene informatie (doel, kenmerken en weetjes) opgenomen, naast voorbeelden van kunstenaars die onder de stroming te categoriseren zijn. Op de voorkant staat opnieuw een werk. Er is gekozen voor zo representatief mogelijk werk. Werken uit een bepaalde stroming verschillen echter soms zodanig sterk van elkaar, dat het soms niet mogelijk is een duidelijk beeld van de volledige stroming te geven.

Probleemstellingen

De probleemstelling is het uitgangspunt van de beeldende opdracht. Die zorgt ervoor dat hij plastisch wordt en leerlingen uitgedaagd worden tot creativiteit.

Hij wordt op elke kaart als vraag geformuleerd. Op de achterkant worden dan oplossingen gegeven. Eigenlijk moet de probleemstelling vragen wat het beeld van een leerling moet communiceren. Met de oplossing op de achterkant van de kaart gaan ze aan de slag om aan die vraag te kunnen voldoen. Aan de leerkrachten wordt meegegeven dat ze best niet teveel oplossingen ineens aanreiken, omdat dit de opdracht complexer maakt. Voor een opdracht in de tweede graad is dat minder wenselijk dan voor één in de derde graad.

Bij elke mogelijke oplossing zijn ook voorbeelden van mogelijke kunst- en beeldbeschouwing opgenomen. Het gaat om werken waarin een bepaalde oplossing wordt toegepast. Dit kan de leerkracht in de les meegeven aan leerlingen om hen te prikkelen.

Materiaal en technieken

Deze kaarten bieden een brede waaier aan verschillende mogelijke materialen om een product mee op te bouwen. Op de voorzijde is telkens de naam van het materiaal te vinden. Op de achterzijde is er een bespreking aan de hand van de belangrijkste kenmerken, de voordelen en enkele aandachtspunten. Ook is er een verwijzing naar kunst- en beeldbeschouwing te vinden. Meestal is dat een kunstenaar die ermee heeft gewerkt, maar het kan ook een stroming zijn waarvoor het materiaal typerend is.

Daarnaast zijn er ook kaarten rond technieken. Ook hier staat op de voorzijde de naam en op de achterzijde meer uitleg. Elke kaart bevat een omschrijving, belangrijke aandachtspunten en relevant hulpmateriaal.

Ook hier is opnieuw kunst- en beeldbeschouwing vermeld om de leerkracht een aanknopingspunt te geven.

Tot slot is het belangrijk te weten dat materiaal en techniek steeds in wisselwerking met elkaar staan. Niet alle materialen lenen zich tot alle mogelijke technieken. Met acrylverf is het bijvoorbeeld niet mogelijk te boetseren. Om de leerkracht op de goede weg te zetten, staat op elke materiaalkaart een cijfer en op elke techniekaart een letter. In bijlage van de brochure zijn twee lijsten te vinden met welke combinaties mogelijk zijn. Eén ervan vertrekt van het materiaal, de andere van de techniek.

B	Arceren
3	Oliepastel
6	Droge pastel
9	Krijt
17	Graffiti of verfspuitbus
20	Bister
25	Stift
29	Chinese of Oost-Indische inkt
33	Potlood
34	Balpen
35	Houtskool

Figuur 4.2: Uittreksel van bijlage 1: technieken

9	Acrylverf
A	Airbrushen
L	Schilderen

Figuur 4.3: Uittreksel van bijlage 2: materiaal

4.4.3 Bijlagen

Naast de bijlagen die aantonen welke materialen en technieken er combineerbaar zijn, zitten ook volgende documenten bij de brochure.

Hechtingstechnieken

Bij het uitwerken van een beeldende opdracht kan het zijn dat leerlingen stoten op dit probleem: Hoe kan ik deze materialen aan elkaar vastmaken? De bijlage rond hechtingstechnieken geeft daar een antwoord op. Zonder voorkennis is het soms moeilijk te bepalen wat zal werken en wat niet. Niet alle soorten lijm zijn bijvoorbeeld geschikt om lappen stof aan elkaar te hechten.

Bij elke techniek staat vermeld voor welk materiaal het toepasbaar is, hoe het werkt en welk hulpmateriaal eventueel nodig is, naast de aandachtspunten die in acht moeten genomen worden.

Bezienswaardigheden

Deze lijst bevat websites, filmpjes en boeken die de moeite waard zijn om te raadplegen. Veel van de bezienswaardigheden verschaffen extra informatie omtrent stromingen, technieken, kunstenaars ... maar ook zaken die heel leuk zijn om in de klas te gebruiken of te tonen. Het zijn kleine impulsen om de opdracht of les nog extra prikkelend te maken.

Doordat elke bezienswaardigheid beknopt omschreven is, is het makkelijk voor de leerkracht de bronnen die hij wil gebruiken te filteren.

Deze bijlage is ook te vinden op de USB-stick wat het gemakkelijker maakt om bepaalde informatie open te klikken. Geen gedoe met het overtypen van ingewikkelde hyperlinks dus.

Sjabloon inventaris en opdrachtbrief

Zoals gezegd, is het goed dat leerkrachten een schriftelijke neerslag van hun opdrachten bijhouden. Om hen een beetje houvast te geven, zijn er de sjablonen 'inventaris' en 'opdrachtbrief'. Om dit alles aanschouwelijk te maken zijn van deze sjablonen drie versies te vinden: Een leeg sjabloon, een sjabloon met richtlijnen hoe die te gebruiken en een ingevuld sjabloon naar een zelfbedachte opdracht.

5 Evaluatie van testen bij doelgroep

5.1 Aanpak

5.1.1 Doelgroep

Om ons prototype te kunnen uittesten, stuurden we een uitnodiging naar heel wat studenten van de lerarenopleiding. Doordat zij later in het werkveld terechtkomen, eventueel in IO, maken zij ook deel uit van onze doelgroep.

We vroegen wel expliciet dat enkel studenten zonder plastische opvoeding of projectkunstvakken in hun pakket, zouden reageren. Dat was belangrijk om te kunnen achterhalen of het product geschikt is voor mensen zonder voorkennis of niet.

Helaas reageerden weinig mensen, maar toch konden we twee enthousiastelingen strikken: Stefanie (derde schijf, wiskunde en Frans) en Jeroen (tweede en derde schijf, aardrijkskunde en biologie). Stefanie wist niet wat IO was, maar Jeroen kreeg het ooit zelf in zijn secundaire schoolcarrière. Een mooie mix qua algemene voorkennis, dus.

5.1.2 Doel van de test

Het doel van de test was voornamelijk om na te gaan of de algemene handleiding en de brochure beeld bruikbaar zijn voor leerkrachten zonder voorkennis, onze doelgroep.

Daarnaast wilden we ook weten of deze personen in staat waren om met behulp van de methode een degelijke opdracht beeld in elkaar te boksen.

5.1.3 Werkwijze

Bij het begin van de test legden we eerst uit wat IO precies is en waar expressie zich daarin situeert. Daarna namen de proefpersonen de 'introductie tot integrale opdrachten' en de brochure rond beeld door. Hier en daar moesten we extra uitleg geven.

Vervolgens mochten de testers een opdracht ontwikkelen met behulp van de kaartjes. Wanneer ze materiaal, techniek en probleemstelling hadden gecombineerd tot een product, lieten we ze inventarische invullen.

Tot slot lieten we hen ook een evaluatiefiche invullen over ons prototype. Die zijn in bijlage 4 te vinden.

5.2 Conclusie

De proefpersonen waren allereerst enthousiast over het product zelf. Ze vonden het zeker bruikbaar, mits hier en daar een aanpassing. De volgende punten somden ze op.

- Het onderscheid tussen de algemene handleiding en de brochure beeld kon duidelijker. Eigenlijk was het voorzien om die apart aan te bieden, maar doordat alles in één map zat was dit nu niet duidelijk genoeg.

- Stefanie vond het beter om de algemene handleiding een andere naam te geven. Op die manier zou het duidelijk zijn dat je eerst dat deel moet lezen, vooraleer je kunt overgaan naar de component- of contextgerichte mappen met materiaal.
- In de inleiding van de handleiding mocht er nog dieper ingegaan zijn op IO zodat het echt voor iedereen duidelijk is, ook voor leerkrachten die in het vak 'gegooid' worden.
- In de brochure rond beeld zijn er te weinig verwijzingen naar de bestanden op de USB-stick.
- De studenten vonden dat het beter was eerst uitleg te geven over het product, maar niet meteen het schema te betrekken.
- De inventaris en opdrachtbrief moesten meer sturing geven.
- De kaartjes waren een meerwaarde. Een lijst zou minder handig geweest zijn. Nu zagen ze door de bomen het bos, op een makkelijke en snelle manier.

5.3 Bijsturingen

Op basis van de test hebben we het product op enkele punten aangepast.

- De handleiding heeft een andere naam gekregen: 'Introductie tot integrale opdrachten'.
- In de inleiding is er een schema opgenomen om de opbouw van IO visueel aanschouwelijk te maken.
- De handleiding legt nu kort uit wat het schema is en hoe leerkrachten het moeten gebruiken. Na de samenvatting is dan dieper ingegaan op elke fase. We vonden het zelf beter het schema van bij het begin te betrekken, omdat dit de basis is van alles.
- Er zijn nu meer verwijzingen naar de USB-stick.
- De inventaris en opdrachtbrief zijn aangepast en er is een lesfiche bijgemaakt. Die moet helpen om, na de opdracht, ook een les te ontwikkelen. Van de lesfiche zijn eveneens drie versies te vinden: een lege, een met richtlijnen en een ingevulde.

6 Besluit

Integrale opdrachten is een vak in sociaal-technische wetenschappen dat bepaalde vakinhouden of componenten combineert tot een geheel. Eén component daarvan is expressie. Die onderscheidt dan nog eens vier contexten: beeld, beweging, klank/muziek en woord/drama. De context beeld is degene waar plastische opvoeding in verwerkt kan worden.

In sommige scholen lukt dat heel goed. De opdrachten zijn nuttig en leerzaam. Andere scholen hebben meer problemen bij het uitwerken van een goede opdracht. Het grote probleem is voorkennis. Het zijn immers niet enkel PO-leerkrachten die expressie op zich nemen. Daardoor durven leerkrachten het vaak niet aan om buiten hun eigen vakgebied te stappen. Ze voelen zich onzeker omdat ze niet genoeg kennis van zaken hebben.

Het probleem kent zijn oorsprong al in de lerarenopleiding, omdat weinig toekomstige leerkrachten in aanraking komen met IO. Daardoor krijgen ze ook de tools niet aangereikt om voor alle componenten goede opdrachten uit te werken.

Het leerplan biedt op dat vlak weinig inzichten. Het is een moeilijk te begrijpen document, dat weinig concrete instrumenten aanreikt om (beeldende) opdrachten te ontwikkelen. Er zijn wel pogingen, onder meer via het servicedocument, maar toch is ook dit niet toereikend.

Een boek over competentieontwikkelen onderwijs van Die Keure biedt dan weer een goed overzicht van wat IO is. Het is een bruikbare leidraad om algemene opdrachten uit te werken. Maar ook hier wordt niet aangegeven wat een goede beeldende opdracht nu inhoudt.

De uitgeverij biedt wel werkboekjes aan waar expressieopdrachten in verwerkt zijn. Helaas zijn die inhoudelijk te oppervlakkig. Het daagt leerlingen niet uit tot creativiteit.

Daarna zijn we zelf aan de slag gegaan. De tekortkomingen die in het werkveld kwamen bovendrijven, leidden tot enkele voorwaarden waar het product aan moest voldoen. De belangrijkste zijn het opvangen van hiaten in voorkennis en hulp bieden bij het opbouwen van een goede beeldende opdracht.

We ontwikkelden een systeem op basis van een algemeen schema. Doordat het schema bruikbaar is voor alle componenten en contexten, is ons product ook uitbreidbaar. Voor de context beeld zijn kaartjes rond technieken, probleemstellingen en materialen beschikbaar. Voor die combinatie is gekozen omdat ze de ingrediënten zijn van een goede plastische opdracht. Verder zijn er kaarten rond kunstenaars en stromingen om meer vakkennis aan te bieden. Maar de taak van de leerkracht stopt niet bij het bedenken van een opdracht. Hij moet die nog inventariseren en vertalen naar leerlingen toe door middel van een opdrachtbrief. Dit instrument is voor leerlingen een hulpmiddel om zelfstandig te kunnen werken. Daarnaast moet de leerkracht de opdracht ook nog verwerken in een les.

Het systeem biedt ondersteuning door sjablonen op een USB-stick te plaatsen. Zo zijn ze makkelijk te gebruiken. Door ook de kaarten op stick aan te bieden, kan het systeem steeds verder aangevuld worden met nieuwe kennis.

Om te achterhalen of ons product bruikbaar is, hebben we enkele proefstudenten uitgenodigd die het wilden testen. Over het algemeen vonden ze het een goed en bruikbaar middel, maar moest de werking ervan nog duidelijker gemaakt worden. Vooral voor nieuwe leerkrachten IO is het belangrijk zo stapsgewijs mogelijk begeleid te worden. Op basis van de conclusies van de proefpersonen hebben we enkele bijstellingen doorgevoerd zoals verder doorgedreven toelichting over IO en een sjabloon voor de opbouw van een les.

Bijlagen

Bijlage 1 – Samenvatting hoofdstuk drie uit 'Zo kan het ook. Competentieontwikkelen onderwijs'

Bijlage 2 – Stappenplan opbouw integrale opdrachten

Bijlage 3 – Observatieverslagen scholen

Bijlage 4 – Evaluatieformulieren test prototype

Bijlage 1 Samenvatting hoofdstuk drie uit 'Zo kan het ook. Competentieontwikkeland onderwijs'

Stap 1: Leerdoelen en evaluatie

In deze stap formuleert het leerkrachtenteam concrete leerdoelen en bepalen ze de manier van evaluatie.

Leerdoelen

Het uitgangspunt voor de leerdoelen zijn de vier competenties. Leerkrachten vertrekken het best vanuit één enkele competentie. Het toevoegen van meerdere zorgt voor een complexere opdracht, zowel voor leerlingen als leerkrachten.

Daarnaast is het ook belangrijk om steeds het handelen van de leerlingen centraal te zetten. Wat moeten ze doen? In welke situaties moeten ze het gedrag of het handelen kunnen toepassen? Dit zijn richtvragen die kunnen helpen bij het bepalen van de handeling.

Het is belangrijk dat het team steeds het groeiproces van leerlingen in het achterhoofd houdt bij het ontwikkelen van IO's. Daarbij kan ze een leerlijn ontwerpen over de jaren heen, waarbinnen de IO's onderling een samenhang vertonen. Dat voorkomt dat de opdrachten op zichzelf zinvol zijn, maar niet de kans geven tot evolutie bij de leerlingen.

Het team mag ook niet vergeten dat de doelen concreet moeten geformuleerd worden. Daarbij gaat het ook niet om het slechts reproduceren van kennis of toepassen van vaardigheden. Belangrijker is om duidelijk te omschrijven welk gedrag de leerlingen moeten vertonen.

Een voorbeeld uit het boek:

Fout: Zoete voedingsmiddelen en zoetstoffen kunnen benoemen en verwerken (= kennis en vaardigheid)

Goed: Je bereidt een pudding voor twee mensen die suikerarm moeten of willen eten (= inzicht in welke vaardigheden en kennis moet toegepast worden)

Evaluatie

De evaluatie moet transparant zijn naar de leerlingen toe. Zo weten ze wat van hen verwacht wordt en hoe ze die verwachtingen kunnen inlossen. Duidelijke criteria zijn dus een must.

Maak de leertijd voor de leerlingen niet te kort, dus beperk de evaluatie niet tot een eenmalige toets. Dat geeft hen de kans om de oefening te herhalen om zo te groeien in de competenties.

Stap 2: Integrale opdrachten

In deze stap ontwikkelt het team een zinvolle en duidelijke integrale opdracht. De opdrachtformulering – in het leerplan omschreven als de opdrachtbrief – moet steeds aanzetten tot zelfstandigheid bij de leerlingen.

Ook hier zijn er richtvragen die het denkproces van de leerkrachten kan sturen.

- Met welke activiteiten kunnen de leerlingen de competentie verwerven?
- Hoe kunnen die activiteiten gegroepeerd worden tot één of meerdere IO's?

- Welke activiteiten zijn nodig zodat de leerlingen over zichzelf kunnen reflecteren?
- Wat is de beginsituatie op het moment dat de leerlingen de opdracht gaan uitvoeren?
- Welke kennis en vaardigheden moeten ze reeds bezitten?
- Op welke voorkennis en vaardigheden uit verschillende disciplines kunnen de leerkracht een beroep doen om de IO uit te werken?

De leerkrachten kunnen best een lijst opstellen met alle mogelijke zinvolle en haalbare activiteiten die helpen de leerdoelen te bereiken.

Ook is het goed om in het begin een werktitel op te stellen. Deze moet duidelijk en helder omschrijven wat de opdracht inhoudt. Later kan voor een meer aantrekkelijke titel geopteerd worden om de leerlingen te enthousiasmeren voor de opdracht. Belangrijk is wel dat deze titel nog steeds de volledige lading van de opdracht dekt, zodat die transparant blijft naar de leerlingen toe. Op het einde van deze stap is het concept van de IO klaar.

Stap 3: Ondersteuning (onderwijs)

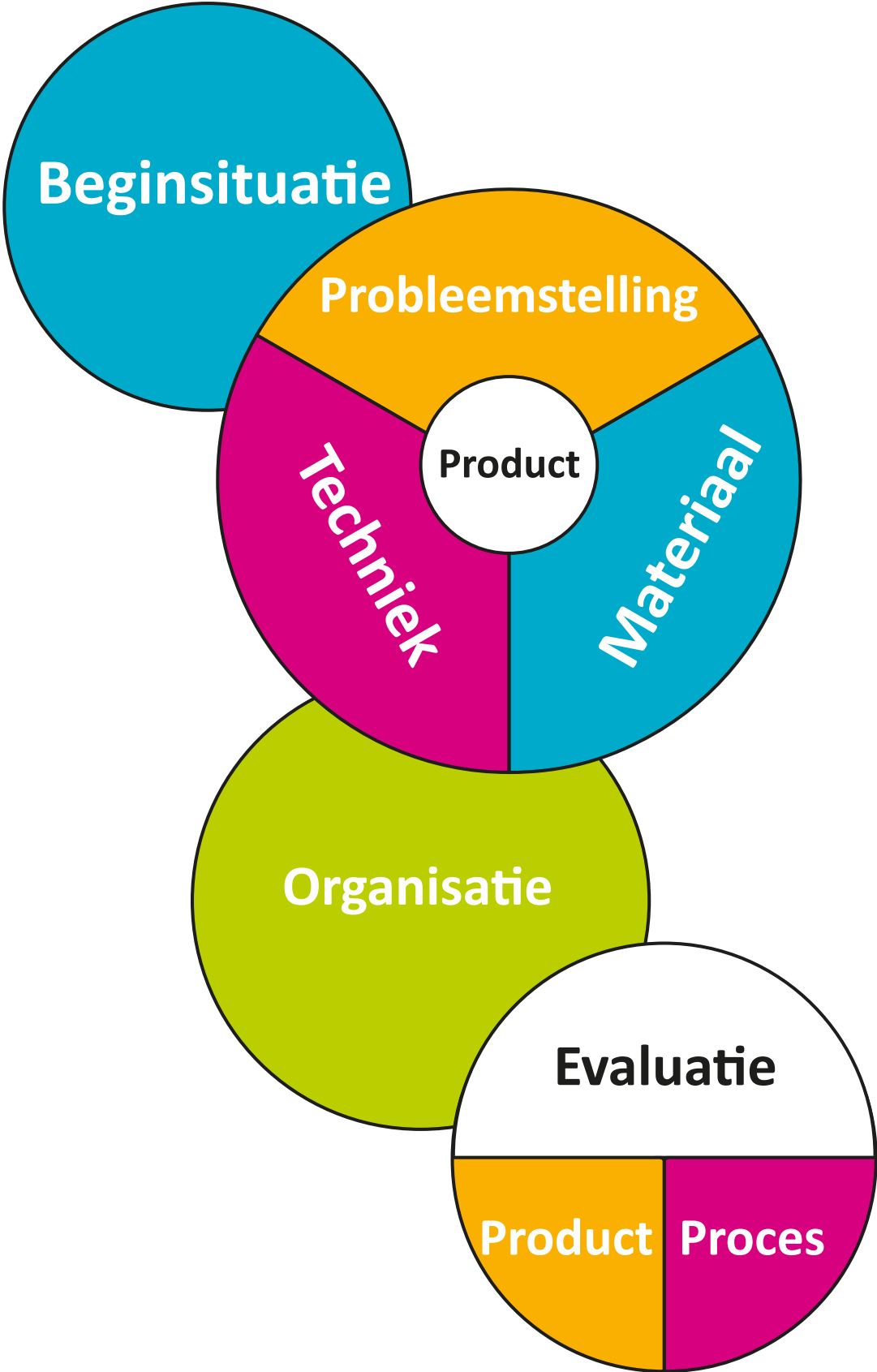
Welke begeleiding voorziet het team? Hoe wordt een optimale leeromgeving gecreëerd? Hoe wordt de opdrachtbrief geformuleerd zodat de leerlingen daar een houvast aan hebben? Deze drie pijlers omvatten de ondersteuning die in deze stap worden uitgedacht.

Stap 4: Organisatie

In deze stap wordt gekeken hoe de IO in de praktijk zal gebracht worden. Het team bedenkt wat praktisch haalbaar is, maar probeert hierin een open houding aan te nemen. Dit is nodig om de competentieontwikkeling bij leerlingen mogelijk te maken. Als men vertrekt vanuit het organisatorische, zal men de beperkingen als excuus gebruiken om niet 'out of the box' te moeten denken bij het inhoudelijke van de opdrachten.

Er zijn geen algemene regels voor het organiseren van IO's. Niet alles is even haalbaar in elke school. Maar wanneer het team out of the box durft denken, is er vaak meer mogelijk dan aanvankelijk gedacht.

Bijlage 2: Stappenplan integrale opdrachten

Bijlage 3: Observatieverslagen scholen

2.1 Sint-Vincentius Instituut Anzegem

Observatieverslag

Contactgegevens school:

Sint-vincentius Instituut

Kerkstraat 86

8570 Anzegem

Tel.:056/ 69 45 30

Fax.: 056/ 68 16 54

www.vincentiusanzegem.be

info@vincentiusanzegem.be

Leerkracht

Naam: Mevr. Eggermont

Vakken: Nederlands

Klasgroep

Niveau: 3 STW

Aantal leerlingen: 38 leerlingen

Verdeling jongens / meisjes: Hoofdzakelijk meisjes

Extra: De school heeft ervoor gekozen telkens twee klassen samen te nemen in IO. *Op die manier staan er ook telkens twee leerkrachten bij de groep, waardoor de leerlingen beter begeleid kunnen worden.*

Lokaal

Omwille van de grote groep leerlingen was is er een ruim lokaal beschikbaar. In het lokaal staan een groot aantal banken, die makkelijk kunnen verplaatst worden. Er is dus geen enkel probleem om voor een andere klasschikking te kiezen. Er is ook materiaal aanwezig om rond voeding te kunnen werken. Er zijn kookplaten en keukengerij te vinden in het lokaal. Er is ook een wastafel en er zijn opbergmogelijkheden in het lokaal. Wel is er geen computer of beamer in het lokaal aanwezig.

Lesgegevens

Lesduur: 2 uren

Lesonderwerp: Het maken van een affiche voor de carwash die één van de volgende weken zou doorgaan op school.

Beeld/ klank/ woord/beweging: De nadruk lag hier op beeld.

Situering van de les in een lessenreeks: Het ging hier om een les aan het einde van een lessenreeks. De leerlingen werkten hun opdracht af en er volgde ook een grondige evaluatie.

Techniek: De leerlingen maakten op A3 formaat met stiften, potloden, gekleurd papier, lijm, schaar... een affiche.

Beeldaspecten: Er werd veel aandacht besteed aan de kenmerken van een goede affiche: duidelijk leesbare en aantrekkelijke titel, felle en opvallende kleuren, aandacht trekken...

Lesverloop

Lesbegin: Aangezien het om het einde van een reeks lessen ging, mochten de leerlingen onmiddellijk verder werken aan hun opdracht. Er werd dus geen sfeerschepping uitgevoerd aan het begin van de les. De leerkrachten legden wel in het begin van de les nog eens duidelijk uit wat de bedoeling van de les was en wat er nog allemaal moest gebeuren.

Demonstratie van de techniek: Omdat het om een vervolgles ging hebben we deze les geen demonstratie van techniek gezien.

Lesmiddelen: De leerlingen werkten in groep hun affiche verder af. Ze kregen hiervoor voldoende tijd. Een halfuur voor het einde van de les werd er opgeruimd.

Leseinde: Na het opruimen volgde de evaluatie die hieronder beschreven staat.

Evaluatie door de leerkracht: De opdracht werd na de les door de leerkrachten geëvalueerd aan de hand van een checklist.

Evaluatie door de leerlingen : De leerlingen moesten op het einde van de les de verschillende affiches bekijken en evalueren. Om hen te helpen krijgen ze voor elke affiche een blaadje met daarop een aantal criteria. Ook moesten ze hun eigen affiche en handelen evalueren en beoordelen, eveneens aan de hand van een evaluatieblaadje.

De opdrachtbrief

Opbouw: Niet gezien.

Hoe wordt de opdrachtenbrief gebruikt: De leerlingen hadden bij het begin van de opdracht de opdrachtenbrief ontvangen. Ook deze les werd de opdrachtenbrief er nu en dan bijgehaald door de leerlingen om nog eens te kijken wat er precies van hen verwacht werd.

Rol van de leerkracht

Hoe stuurde de leerkracht de les: In het begin werden door de leerkrachten heel erg duidelijke en gestructureerde instructies gegeven. Ze legden ook de nadruk op een aantal belangrijke zaken die de leerlingen niet uit het oog mochten verliezen.

Hoe verliep de begeleiding: Beide leerkrachten liepen constant rond en begeleidde de leerlingen zo veel mogelijk. Ze probeerden op tijd bij te sturen en gaven veel tips. De tips waren nuttig en opbouwend. De leerkrachten probeerden duidelijk het beste in de leerlingen naar boven te halen.

Variatie in begeleiding: Doordat er twee leerkrachten waren, zat er sowieso al variatie in de begeleiding. Elke leerkracht begeleidde op een andere en persoonlijke manier. Dit kwam de werken van de leerlingen zeker ten goede.

De leerlingen

Gedrag van de leerlingen gedurende de les: Van zodra de leerlingen binnenkwamen werkten ze verder aan hun opdracht. Wanneer één van de leerkrachten aan het woord was, waren de leerlingen stil en aandachtig. Dat was onder meer te zien doordat hun lichaam naar de leerkracht gedraaid was.

De tips van de leerkrachten waren niet allemaal aangekomen. Vaak knikten ze de leerlingen wel tijdens de bijsturing, maar veranderden ze uiteindelijk hun werk niet.

Beleving van de opdracht: De leerlingen waren geboeid door de opdracht en voerden hem met veel plezier uit. Dat was bijvoorbeeld te zien door hun spontane toepassing van nieuwe elementen. Zo zagen we bijvoorbeeld leerlingen die 3D elementen verwerkten in hun affiche. Deze leerlingen voelden zich dus niet geremd door de opdracht, er was ruimte voor experiment. We zagen een aantal leuke zaken bij de affiches. Ze waren wel niet allemaal even goed uitgevoerd. De ideeën zaten zeker goed, maar bij de uitvoering liep het soms mis.

Meerwaarde van de opdracht

Meerwaarde: *Het doel van deze opdracht was dat de leerlingen een goede affiche leerden maken. Ze kregen aangeleerd aan welke kenmerken een goede affiche moest voldoen en op welke manier ze er zelf één moesten opbouwen. De leerlingen werkten ook in groep, dus ze leerden ook samenwerken. Daarenboven leerden ze ook zichzelf en het werk van anderen evalueren.*

Er waren duidelijk vooropgestelde doelen. We zijn echter wel van mening dat er veel meer uit de opdracht te halen was. Het viel op dat een aantal fouten of problemen bij verschillende groepen terugkwamen. Er werd zodanig gefocust op de opbouw van een goede affiche, dat de technieken en de beeldaspecten soms uit het oog werden verloren.

Link met andere vakken binnen IO: *De link was hier de carwash. In de verschillende IO-componenten werd hier rond gewerkt.*

Gesprek met de leerkracht

Hoe heeft IO bij u op school vorm gekregen?

We zijn al een tijdje bezig met IO. We waren één van de eerste scholen. We staan dus al behoorlijk ver met onze integrale opdrachten.

Met ons team IO hebben we verschillende thema's en opdrachten uitgewerkt. Die worden ook telkens geëvalueerd en aangepast.

Waarop baseert u zich voor het opmaken van een opdracht IO?

We hebben het leerplan en het doelenboek grondig bekeken. Ook volgen we soms bijscholingen waar we heel wat ideeën opdoen. Toch blijft de kloof tussen wat de theorie aanbiedt en de praktijk enorm groot.

Hoe worden de lessen expressie binnen het geheel van IO georganiseerd?

We proberen steeds een gemeenschappelijk thema te kiezen en dit dan binnen alle componenten van IO toe te passen. Soms ligt de nadruk op één van de componenten, soms komen ze allemaal evenwaardig aan bod. Zoals nu bij het thema carwash: In expressie maken we een affiche, in natuurwetenschappen hebben we het over de samenstelling van zeep...

Kunt u enkele voorbeelden geven van opdrachten en thema's die u dit jaar reeds behandeld hebt?

Wij gaan bijvoorbeeld één keer per jaar op museumbezoek. Nadien werken we dan telkens rond een aantal geziene kunstwerken en/of kunstenaars.

Hoe probeert u de lessen expressie toch een meerwaarde mee te geven?

Wij proberen bij expressie sterkt te variëren in technieken en materialen. We streven ernaar om nooit twee keer na elkaar dezelfde techniek of materialen te gebruiken. Daarnaast zorgen we er ook altijd voor dat de opdrachten realistisch en haalbaar zijn. Anders kunnen ze nooit een meerwaarde bieden. We leggen ook sterk de nadruk op reflectie. Op die manier krijgen de leerlingen een goed zicht op hun kunnen.

Hoe worden de werken van de leerlingen bij expressie beoordeeld? Is er soms sprake van een zelfevaluatie?

Zoals ik al zei, leggen we sterk de nadruk op reflectie, daar hoort zelfevaluatie natuurlijk ook bij. Op het einde van elke opdracht doen we een soort evaluatie. Ofwel evalueren de leerlingen zichzelf, ofwel elkaar, ofwel beide.

Ook wij evalueren de leerlingen natuurlijk. Dit gebeurt steeds aan de hand van een checklist die steeds bij het begin van een opdracht gecommuniceerd wordt naar de leerlingen.

2.2 Technisch Instituut Onze Lieve Vrouw Oudenaarde

Observatieverslag

Contactgegevens school:

Technisch Instituut Onze Lieve Vrouw Oudenaarde

Hoogstraat 10

9700 Oudenaarde

Tel.:055/ 23 22 10

Fax.: 055/ 23 22 18

www.tiolv.be

info@tiolv.be

Leerkracht

Naam: Mevr Vermeeren

Vakken: Nederlands

Klasgroep

Niveau: 3 STW

Aantal leerlingen: 18 leerlingen

Verdeling jongens/ meisjes: 3 jongens / 15 meisjes

Lokaal

Het lokaal is heel gewoon en beperkt. Er is geen wastafel aanwezig waardoor de leerlingen hun handen moeten wassen in de toiletten. Het lokaal is even groot als een doorsnee klaslokaal en dus vaak te klein voor bepaalde opdrachten expressie. Er is weinig extra bergruimte voorzien voor de werken van de leerlingen. Wel is er een doos met materiaal aanwezig. Hierin zijn enkele basisbenodigdheden te vinden zoals scharen, gekleurd papier, lijm... Toch is ook dit beperkt. Er is een bord in het lokaal, maar geen beamer of computer. Er bestaat wel een mogelijkheid om laptops te gebruiken tijdens de les. Deze moeten dan in de mediatheek worden afgehaald en teruggebracht in de loop van de les. Hierdoor gaat er kostbare tijd verloren.

Lesgegevens

Lesduur: 1 lesuur

Lesonderwerp: 'Spiegeltje, Spiegeltje', een les rond het zelfbeeld van de leerlingen.

Beeld/ klank/ woord/beweging: De nadruk bij deze les lag op beeld, maar door de mondelinge voorstelling van hun werk werd ook woord in de les geïntegreerd.

Situering van de les in een lessenreeks: Het ging om een eerste en enige les expressie rond dit thema.

Techniek: De leerlingen maakten een collage op A4 formaat. Ze knipten prenten die te maken hebben met hun zelfbeeld uit en kleefden ze op.

Beeldaspecten: Geen

Lesverloop

Lesbegin: Er was niet echt sprake van een duidelijk lesbegin. Er werd geen sfeerschepping uitgevoerd en ook de opdracht werd niet toegelicht. Dit is wel in de vorige les gebeurd. De leerkracht deelde wel de opdrachtenbladeren uit ter opfrissing.

Nadien namen de leerlingen zelfstandig hun materiaal uit de kast zonder dat dit gestuurd werd door de leerkracht. Het lesbegin was enorm chaotisch en rumoerig.

Demonstratie van de techniek: *Op geen enkel moment werd de techniek, collage, gedemonstreerd. De leerkracht toonde ook geen voorbeelden. Op het opdrachtenblad zelf stond wel een korte beschrijving van de techniek, maar dat was onvoldoende om de techniek op een diepgaande en juiste manier toe te passen.*

Lesmidden: *Gedurende een half lesuur werkten de leerlingen aan hun collage. Ook dit was nogal rumoerig: De leerlingen liepen rond, praatten, gingen naar het toilet om hun handen te wassen... De leerkracht liep rond, maar gaf hier weinig opmerkingen rond. De laatste vijftien minuten van de les kwamen de leerlingen één voor één naar voor om hun collage voor te stellen aan de rest van de klas. De andere leerlingen kregen nadien telkens de mogelijkheid om een aantal bijvragen te stellen. Ook de leerkracht stelde geregeld een aantal bijvragen.*

Leseinde: *Er was niet echt een duidelijk leseinde. De voorstelling van de collage duurde tot de laatste minuut. Terwijl de laatste leerlingen hun werk voorstelden werd er door de andere leerlingen al opgeruimd.*

Evaluatie door de leerkracht: *De leerkracht nam notities wanneer de leerlingen hun werk voorstelden. Ze nam ook de collages van de leerlingen mee naar huis. Deze zal ze thuis bekijken en een score geven.*

Evaluatie door de leerlingen: *Een zelfevaluatie kwam hier niet aan bod. De leerkracht gaf aan dat dit soms wel gebeurt, maar wegens tijdsgebrek is hier zelden tijd voor.*

De opdrachtbrief

Opbouw:

- Duur
- Aantal personen
- Benodigdheden
- Doel
- Werkwijze
- Nabespreking onder leiding van leerkracht

Hoe werd de opdrachtenbrief gebruikt: *De leerkracht deelde de brief uit waarna de leerlingen die zelfstandig bekeken. De brief werd waarschijnlijk de vorige les samen overlopen met de leerlingen. Deze les werd er dus weinig aandacht besteed.*

Rol van de leerkracht

Hoe stuurde de leerkracht de les: *Van een sturing in de les was er weinig sprake. De leerlingen deden gewoon hun ding en de leerkracht liet dit toe. Zo maakte de leerkracht bij rumoer bijvoorbeeld geen enkele opmerking. De leerlingen vroegen ook niet of ze hun handen mochten gaan wassen, ze deden het gewoon. De leerlingen begonnen uit zichzelf met het opruimen van het lokaal, de leerkracht had hier geen enkele bijdrage bij.*

Hoe verliep de begeleiding: *De begeleiding gebeurde heel stroef. De leerkracht liep wel rond en was goed op de hoogte van wat de leerlingen deden, maar daar bleef het bij. Op vlak van techniek gaf de leerkracht geen raad en sturing. Ook wat betreft diepgang van de opdracht bleef de leerkracht helemaal aan de oppervlakte. Ze vroeg te weinig door en haalde te weinig het beste uit de leerlingen naar boven. De gehele les en opdracht kenmerkte zich door oppervlakkigheid.*

Variatie in begeleiding: *Er was een duidelijk verschil in begeleiding wanneer de leerlingen zelfstandig aan hun collage werkten en bij het mondelinge gedeelte van de les. Het was*

duidelijk te zien dat de leerkracht bij het eerste deel niet goed wist hoe ze de leerlingen kon bijsturen. Ze liep wel rond en bekeek de werken, maar gaf weinig feedback en tips. Bij het mondelinge gedeelte was ze meer op haar gemak. Ze stelde bijvragen en luisterde geboeid naar de leerlingen. De bijvragen bleven echter wel veel te oppervlakkig. Voor het overige was er weinig variatie in de begeleiding op te merken.

De leerlingen

Gedrag van de leerlingen gedurende de les: *De leerlingen waren heel rumoerig. Ze deden gewoon waar ze zin in hadden. Ze liepen door elkaar en babbelden de gehele les. Tijdens de voorstelling van de collages vroegen verschillende leerlingen de andere leerlingen om stilte. Hier werd amper gehoor aan gegeven. Ook de leerkracht eiste geen stilte.*

Beleving van de opdracht: *De meeste leerlingen voerden de opdracht wel naar behoren uit. De leerlingen kleefden net snel wat prenten, maar gingen aandachtig te werk. Bij weinig leerlingen had ik de indruk dat ze gewoon snel wat prenten hadden gekleefd. Ze werkten ook goed door aan de en de voorstelling van hun collage gebeurde heel serieus.*

Meerwaarde van de opdracht

Meerwaarde: *Het feit dat de leerlingen verplicht werden om na te denken over zichzelf en over hun zelfbeeld was zeker positief. Toch was er niet echt sprake van een meerwaarde. De opdracht bleef zodanig oppervlakkig dat de leerlingen niet echt iets hebben bijgeleerd. Op het vlak van techniek, beeldaspecten en dergelijke leerden de leerlingen weinig tot niets bij. Daarvoor was er te weinig sturing en degelijke begeleiding.*

Link met andere vakken binnen IO: *Bij het onderdeel sociale wetenschappen werd hetzelfde thema behandeld. De linken met de andere componenten waren niet echt duidelijk.*

Gesprek met de leerkracht

Hoe heeft IO bij u op school vorm gekregen?

De directie heeft enkele jaren geleden een aantal leerkrachten aangesproken met de vraag in het IO-team te stappen om samen lessen en een visie rond IO te ontwikkelen. De leerkrachten hadden verscheidene achtergronden: een aantal leerkrachten wetenschappen, een aantal koken, een aantal leerkrachten Nederlands... Opvallend was wel dat geen enkele leerkracht plastische opvoeding of muziek in het team gestapt was. Onder meer daardoor was ik, als leerkracht Nederlands, verplicht de expressie op mij te nemen.

Samen zijn we van nul begonnen. We hebben wel een aantal bijscholingen gevolgd, maar ondanks dat bleef alles voor ons heel vaag. Na een aantal jaren slaagden we er in een pakket te ontwikkelen voor onze school. Op dat moment gingen echter enkele leerkrachten die vanaf het begin aan IO meewerkten met pensioen. Als gevolg daarvan kwamen heel wat nieuwe leerkrachten in het team terecht en was dat toch wel een stap terug.

Waarop baseert u zich voor het opmaken van een opdracht IO?

We hebben de leerplannen IO en recent ook het doelenboek doorgenomen. Het doelenboek was een duidelijker in vergelijking met het leerplan. Toch bleef alles heel erg vaag. We zijn echt van nul moeten starten bij het ontwikkelen van de opdrachten. Nu nog weten we niet met zekerheid of we goed bezig zijn met IO. Tot nu toe hebben we nog geen inspectie gehad, dus het blijft een beetje gissen.

Hoe worden de lessen expressie binnen het geheel van IO georganiseerd?

In de tweede graad hebben de leerlingen slechts één uur expressie. Wat heel weinig is, als je een

deftige opdracht wil uitwerken. We proberen ook altijd de lessen expressie te laten aansluiten bij de andere componenten.

Wat behandelt u zoal in de lessen expressie?

We proberen zoveel mogelijk de verschillende componenten te integreren. Ons thema is dus vaak hetzelfde en wordt dan zowel binnen sociale wetenschappen, als voeding, natuurwetenschappen en expressie behandeld. Dit is natuurlijk niet altijd even makkelijk.

Binnen expressie zelf probeer ik dus altijd rond dat thema te werken, steeds in samenspraak met het team. Wel leg ik vaak de nadruk op woord. Dat is mijn vakgebied en daar weet ik raad mee. Beeld en klank komen heel weinig aan bod. Klank omdat de leerlingen nog altijd een uurtje muziek hebben in de tweede graad. Daarom komt dit niet terug in de lessen IO. Beeld komt weinig voor omdat ik me er gewoon geen raad mee weet. Ik kan de leerlingen weinig sturen en ook de beoordeling vind ik heel moeilijk. Ik weet ook dat mijn opdrachten beeld weinig meerwaarde hebben en ik zie het zelf vaak als bezigheidstherapie.

Bij woord lukt het me wel om de leerlingen zaken bij te brengen en een opdracht echt een meerwaarde te geven. Ik kan daarbij ook makkelijker uit de voeten met de beoordeling. Het is gewoon m'n vak. Ook beweging komt zelden aan bod, dit voornamelijk door gebruik aan een geschikte ruimte.

Kunt u enkele voorbeelden geven van opdrachten en thema's die u dit jaar reeds behandeld hebt?

We hebben het al gehad over soorten intelligentie, nu behandelen we het zelfbeeld bij jongeren. In het begin van het schooljaar hebben we het gehad over de persoonlijke groei bij de leerlingen.

Volgende week gaan ze op bezoek naar het broodmuseum.

Wat de opdrachten betreft, gaan ze dus vaak over woord. Ik laat de leerlingen bijvoorbeeld een rollenspel spelen, of ik geef ze het begin van een verhaal in verband met het thema en dan schrijven zij de rest van het verhaal...

Hoe probeert u de lessen expressie toch een meerwaarde mee te geven?

We proberen als team gewoon de opdrachten zoveel mogelijk te integreren binnen de andere componenten van IO en daarop verder te bouwen.

Hoe worden de werken van de leerlingen bij expressie beoordeeld? Is er soms sprake van een zelfevaluatie?

Het is vaak de bedoeling dat de leerlingen een zelfevaluatie uitvoeren. Door tijdgebrek wordt dit echter zelden gedaan. Soms evalueren de leerlingen ook elkaar, maar opnieuw wegens tijdgebrek gebeurt dit niet zo vaak. Meestal neem ik de werken van de leerlingen mee naar huis en evalueer ik alleen. De feedback krijgen de leerlingen dan op een formulier dat hiervoor gemaakt is of schrijf ik gewoon op hun werk zelf. Ik probeer altijd tegen de volgende les de evaluatie klaar te hebben.

Hoe worden de opdrachten IO geëvalueerd en bijgestuurd door het team?

We houden regelmatig overlegmomenten en wij zijn ook steeds op de hoogte van wat er gebeurt in de andere lessen IO. We zijn er reeds in geslaagd de componenten natuurwetenschappen en sociale wetenschappen aan de hand van onze ondervindingen bij te sturen.

Hoe ziet u de toekomst van IO?

Ik denk niet dat IO op deze manier nog lang zal blijven bestaan. De theorie is mooi, maar al deze prachtige ideeën in de praktijk omzetten is alles behalve simpel.

Bijlage 4: Evaluatieformulieren test prototype

EVALUATIE VAN TESTEN VAN PRODUCT

Na het uittesten van ons product hadden we u graag nog volgende vragen gesteld. Vul deze zo eerlijk en zo goed mogelijk in. Alvast bedankt voor de medewerking.

1. IS DE WERKWIJZE VOOR HET ONTWIKKELLEN VAN EEN OPDRACHT BEELD DUIDELIJK? WAAROM WEL/ NIET?
mits mondelinge bespraak, probeer ook via messenger (mensen die's) en duidelijke taalomschrijving te voeren?
2. VIND JE HET SCHEMA DUIDELIJK?
ja, weinig misvattingen mogelijk
3. WAT KAN ER NOG VERBETERD WORDEN AAN DE HANDLEIDING?
richt je ook tot niet 10'ers?
4. WAT KAN ER NOG VERBETERD WORDEN AAN DE KAARTJES?
kaartjes zijn ook wel mooier afwerken
5. WAT IS VOLGENS JOU DE MEERWAARDE VAN DE VERSCHILLENDE KAARTJES? ZOU JE HET MAKKELIJKER VINDEN MET LIJSTEN TE WERKEN, OF VIND JE DE KAARTJES BETER?
kaartjes zijn eenvoudiger te lezen dan een lijst. handa!
6. WAT MIS JE NOG IN HET GEHEEL?
/
7. VIND JE DIT PRODUCT BRUIKBAAR? WAAROM WEL/ NIET?
helpt om los door komma te zien een hele werkzame
8. WAT ZIJN DE POSITIEVE PUNTEN VAN DIT PRODUCT?
origineel, behandelt knelpunt

9. ZOU JE, NA HET ONTWIKKELLEN VAN DEZE LES, VOLDOENDE ZEKER ZIJN OM DEZE OOK ECHT TE GEVEN?

help ik antwoorden, maar zelfredzaam zijn

10. WIL JE NOG IETS ANDERS KWIT?

Hartelijk bedankt voor het meewerken aan ons onderzoek. We hopen dat jullie er ook iets aan gehad hebben.

Eveline Vandeputte en Marieke Buckens

VP

Literatuur eindverslag

BOEKEN

Meysman, H., & Vanderhoeven, J. L. (2009). *Paper, project of scriptie. Van muisklik tot tekst* (2de druk ed.). Leuven: Accio.

Uitgeverij Die Keure. (2009). *Allemaal beestjes*. Brugge: Uitgeverij Die Keure.

Uitgeverij Die Keure. (2009). *Espana por favor!* Brugge: Uitgeverij Die Keure.

Uitgeverij Die Keure. (2009). *Het oog wil ook wat*. Brugge: Uitgeverij Die Keure.

Uitgeverij Die Keure. (2009). *Kruidje roer-me-niet*. Brugge: Uitgeverij Die Keure.

Uitgeverij Die Keure. (2009). *Toveren met moleculen*. Brugge: Uitgeverij Die Keure.

Uitgeverij Die Keure. (2009). *Wil jij mijn soesje zijn?* Uitgeverij Die Keure.

Vanheste, R., & Willems, J. (2007). *Zo kan het ook. Competentieontwikkeland onderwijs*. Mechelen: Wolters Plantyn.

INTERNET

SPW, 3. S. (2010-5-mei). From 3 STW. 4 STW: <http://3stw-4stw.blogspot.be/2009/09/don-bosco-spw.html>

3 STW en 4STW van SPW. (2010, mei 5). *Blog 3 STW en 4 STW*. Opgeroepen op november 25, 2011, van 3 STW. 4 STW: <http://3stw-4stw.blogspot.be/2009/09/don-bosco-spw.html>

Uitgeverij Die Keure Educatief. (2006). *Algemeen. Een nieuwe, complete methode voor integrale opdrachten binnen STW*. Opgeroepen op april 29, 2012, van Die Keure. Educatieve uitgaven: <http://www.educatief.diekeure.be/io>

VVKSO. (2011-16-november). *Sociale en technische wetenschappen - 2de graad TSO*. From vvkso: <http://ond.vvkso-ict.com/vvksomainnieuw/leerplanpubliek.asp?NR=2011/041>

VVKSO. (2011-1-september). *Sociale en technische wetenschappen 2de graad TSO*. Retrieved 2011-17-november from VVKSO: <http://ond.vvkso-ict.com/vvksomainnieuw/leerplanpubliek.asp?NR=2011/041>

VVKSO. (2011, juni). *Servicedocument integrale opdrachten STW*. Opgeroepen op november 18, 2011, van <http://ond.vvksoict.com/vvksosites/downloadredirect2.asp?Pad=download/personenzorg&DOC=DoelenboekSTW.doc>

INTERVIEWS

Eggermont. (2011-21-november). Plastische opvoeding binnen integrale opdrachten. (M. Buckens, & E. Vandeputte, Interviewers)

Vermeeren. (2012- 27-april). plastische opvoeding binnen integrale opdrachten. (M. Buckens, Interviewer)

Literatuur prototype

Brochures 'Introductie tot integrale opdrachten' en 'beeld'

BOEKEN

Vanheste, R., & Willems, J. (2007). *Zo kan het ook. Competentieontwikkelen onderwijs*. Mechelen: Wolters Plantyn.

INTERNET

Uitgeverij Die Keure Educatief. (2006). *Algemeen. Een nieuwe, complete methode voor integrale opdrachten binnen STW*. Opgeroepen op april 29, 2012, van Die Keure. Educatieve uitgaven: <http://www.educatief.diekeure.be/io>

AFBEELDINGEN

<http://www.digischool.nl/ckv2/ckv3/tehatexhavo/havo2007/vangogh/sterrennacht.jpg>, opegeroepen op 20 mei 2012.

Inhoud kaarten

BOEKEN EN SYLLABI

Boermans, B. (2008). *Beeldende begrippen, begrippen in beeldende vormgeving*. Arnhem: uitgeverij LAMBO .

Cumming, R. (2006). *Unieboek Focus Kunst*. Houtem: Unieboek het spectrum.

De Visser, A. (2007). *De tweede helft, beeldende kunst na 1945*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.

Graham-Dixon, A. (2009). *Kunst. Meer dan 2500 werken van de prehistorie tot nu*. 's-Gravenland: Fontaine Uitgevers BV.

Schilderkunst van A tot Z, geschiedenis van de schilderkunst van oorsprong tot heden. (1997). Amstelveen: Rebo Productions.

Smith, R. (2010). *Handboek voor de kunstenaar*. Baarn, Nederland: De Fontein/Tirion Uigevers.

Vakgroep plastische opvoeding. (2009). *Plastische opvoeding vakstudie 1: klassieke media 1*. Gent: Arteveldehogeschool.

Vakgroep plastische opvoeding. (2009). *Plastische opvoeding vakstudie 2: klassieke media 2*. Gent: Arteveldehogeschool.

Vakgroep plastische opvoeding. (2010). *Plastische opvoeding vakstudie 3: klassieke media 3*. Gent: Arteveldehogeschool.

Vakgroep Project Kunstvakken. (2010). *Project Kunstvakken: Vakdidactiek 2*. Gent: Arteveldehogeschool.

Wilder, J. B. (2009). *Kunstgeschiedenis voor dummies*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.

INTERNET

architectenweb.nl, grootste architectuursite van Nederland. (2012). From <http://www.architectenweb.nl/>

Delphine Boël. (s.d.). From www.delphineboel.com

Hortamuseum. (s.d.). From www.hortamuseum.be

(s.d.). From Hortamuseum: www.hortamuseum.be

Afbeeldingen van kunstwerken

Allen opgeroepen op 25 mei 2012

<http://302art.blogspot.com/p/george-seurat-sunday-afternoon-on.html>

[http://80.74.155.18/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.inline.list.t1.collection_list.\\$TspTitleImageLink.link&sp=13&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SdetailView&sp=16&sp=Sdetail&sp=0&sp=T&sp=0&sp=SdetailList&sp=0&sp=F&sp=Scollection&sp=l4447](http://80.74.155.18/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.inline.list.t1.collection_list.$TspTitleImageLink.link&sp=13&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SdetailView&sp=16&sp=Sdetail&sp=0&sp=T&sp=0&sp=SdetailList&sp=0&sp=F&sp=Scollection&sp=l4447)

<http://architecture.about.com/od/greatbuildings/ig/Antoni-Gaud-/Sagrada-Familia-.htm>

http://artchive.com/artchive/K/kandinsky/comp_iv.jpg.html

<http://artchive.com/artchive/M/miro/stonbird.jpg.html>

<http://artchive.com/artchive/M/monet/parasol.jpg.html>

<http://arttogojob.wordpress.com/2010/12/21/fernand-khnopff-vervolg/>

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:%27Unique_Forms_of_Continuity_in_Space%27,_1913_bronze_by_Umberto_Boccioni.jpg?uselang=nl

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_D%C3%BCrer_099.jpg

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Christ%27s_Entry_Into_Brussels_in_1889.jpg

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gentileschi_judith1.jpg?uselang=nl

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Image-Disney_Concert_Hall_by_Carol_Highsmith_edit.jpg

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lautrec_ambassadeurs,_aristide_bruant_\(poster\)_1892.jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lautrec_ambassadeurs,_aristide_bruant_(poster)_1892.jpg)

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rik_Wouters005.jpg

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wien_hundertwasserhaus.jpg

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wrightfallingwater.jpg>

<http://cristobalbalenciagamuseoa.com/index.php?seccion=386&idioma=1&m=vc&idn=71>

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Auditorio_de_Tenerife_Pano.jpg
<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hamilton-appealing2.jpg>
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Lady_with_a_Squirrel.jpg
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Paul_Gauguin_042.jpg
<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Poiretchecksuit.jpg>
<http://geurengoeroe.wordpress.com/category/geurenalfabet-t/>
<http://juliensart.be/xtojc/wrappedtrees.html>
<http://kunstblik.files.wordpress.com/2011/12/manray-viool.jpg?w=750>
<http://lambiek.net/artists/h/herge.htm>
<http://mh.bmj.com/content/32/1/38.abstract>
<http://mimoa.eu/projects/Germany/Berlin/Neue%20Nationalgalerie>
<http://nymag.com/fashion/fashionshows/2008/fall/main/europe/womenrunway/viviennewestwood/#slide20&ss1>
<http://nymag.com/fashion/fashionshows/2008/fall/main/europe/womenrunway/alexandermcqueen/#slide23&ss1>
<http://nymag.com/fashion/fashionshows/2008/fall/main/europe/womenrunway/viktorandrolf/#slide1&ss1>
<http://nymag.com/fashion/fashionshows/2008/spring/main/europe/womenrunway/driesvannoten/index2.html#slide51&ss1>
<http://nymag.com/fashion/fashionshows/2009/fall/main/europe/menrunway/vanbeirendonck/#slide10&ss1>
<http://nymag.com/fashion/fashionshows/2011/fall/main/europe/couturerunway/jeanpaulgaultier/index1.html#slide47&ss1>
<http://oseculoprodigioso.blogspot.com/2005/04/tpies-antoni-arte-abstracta.html>
<http://racked.com/archives/2010/09/23/brooke-shields-can-still-fit-into-those-calvins-she-wore-at-age-15.php>
<http://snoopygalerie.blogspot.com/2011/05/dynamisme-van-een-hond-aan-de-lijn.html>
<http://studydroid.com/index.php?page=viewPack&packId=236275&begin=33>
<http://vilt.wordpress.com/2011/11/27/over-asemische-schriftuur-2/>
<http://www.anndemeulemeester.be/collections.html>
<http://www.antiquity.tv/episode-1-manet-artist-profile-and-biography/>
<http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=3808>
<http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=434>
<http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=4462>
<http://www.artchive.com/artchive/D/dali/persistence.jpg.html>
http://www.artchive.com/artchive/h/haring/haring_stomach.jpg.html
http://www.artchive.com/artchive/H/hockney/hockney_bigger_splash.jpg.html
<http://www.artchive.com/artchive/K/kee/goldfish.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/K/klimt/kiss.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/L/leonardo/monalisa.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/M/matisse/grnstrip.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/M/michelangelo/pieta.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/M/mondrian/ryb.jpg.html>
http://www.artchive.com/artchive/M/mucha/mucha_dance.jpg.html
<http://www.artchive.com/artchive/P/picasso/guernica.jpg.html>
http://www.artchive.com/artchive/V/van_gogh/starry_night.jpg.html
<http://www.artclon.com/uploads/120112/1-120112133120X0.jpg>
<http://www.artgallery.nsw.gov.au/work/434.1997.9/>
http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/190061?search_id=1
http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/66435?search_id=1
http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/96625?search_id=10
<http://www.artic.edu/aic/collections/exhibitions/hopper/artwork/111628>

http://www.artquotes.net/masters/bacon/paint_study.htm
http://www.brooklynmuseum.org/exhibitions/gilbert_and_george/life.php
http://www.brooklynmuseum.org/exhibitions/ron_mueck/big_man.php
http://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/1589/Diamond_Armchair
<http://www.cassandrae.fr/posters/nord-express-paris-varsovie.html>
<http://www.cobra-museum.nl/nl/collectie.html>
<http://www.delphineboel.com/archives.php>
<http://www.designtop100.com/design/info/juicy-salif>
http://www.elle.nl/catwalk/zomer_2009/women/milaan/Giorgio-Armani/Giorgio-Armani-S-S-09
http://www.elle.nl/catwalk/zomer_2009/women/milaan/Versace/Versace-S-S-09
<http://www.expo-alechinsky.be/NL/Tentoonstelling.aspx>
<http://www.flickr.com/groups/ybas/>
<http://www.guggenheim.org/new-york/collections/collection-online/show-full/piece/?search=Constantin%20Brancusi&page=1&f=People&cr=6>
<http://www.guggenheim.org/new-york/collections/collection-online/show-full/piece/?search=Nouveau%20Realisme&page=1&f=Movement&cr=2>
[http://www.guggenheim.org/new-york/collections/collection-online/show-full/piece/?search=Attirement%20of%20the%20Bride%20\(La%20Toilette%20de%20la%20mari%C3%A9e\)&page=&f=Title&object=76.2553.78](http://www.guggenheim.org/new-york/collections/collection-online/show-full/piece/?search=Attirement%20of%20the%20Bride%20(La%20Toilette%20de%20la%20mari%C3%A9e)&page=&f=Title&object=76.2553.78)
<http://www.guggenheim.org/new-york/collections/collection-online/show-full/piece/?search=braque&page=1&f=quicksearch&cr=4>
<http://www.guggenheim.org/new-york/collections/collection-online/show-full/piece/?search=calder&page=1&f=quicksearch&cr=5>
<http://www.ibiblio.org/wm/paint/auth/bruegel/proverbs.jpg>
<http://www.ibiblio.org/wm/paint/auth/freud/freud.reflection.jpg>
<http://www.ibiblio.org/wm/paint/auth/turner/>
<http://www.jeffkoons.com/site/index.html>
<http://www.kendrahaste.co.uk/historicalmore.php?cat=3>
http://www.kingsacademy.com/mhodesges/11_Western-Art/24_Impressionism/Rodin/Rodin.htm
<http://www.ludwigmuseum.hu/site.php?inc=mutargy&muld=806&menuid=67>
<http://www.metmuseum.org/Collections/search-the-collections/80001593?rpp=20&pg=2&ft=coco+chanel&pos=32>
<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/1974.214.15a,b>
<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/2001.711>
<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/C.I.53.40.5a-e>
<http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/C.I.69.23>
http://www.moma.org/collection/browse_results.php?criteria=O%3AAD%3AE%3A1000&page_number=8&template_id=1&sort_order=1
http://www.moma.org/collection/browse_results.php?criteria=O%3AAD%3AE%3A4922&page_number=2&template_id=1&sort_order=1
http://www.moma.org/collection/browse_results.php?criteria=O%3AAD%3AE%3A4071&page_number=7&template_id=1&sort_order=1
http://www.moma.org/collection/browse_results.php?criteria=O%3AAD%3AE%3A3607&page_number=3&template_id=1&sort_order=1
http://www.moma.org/collection/browse_results.php?criteria=O%3AAD%3AE%3A1156&page_number=27&template_id=1&sort_order=1
http://www.musee-orsay.fr/en/collections/index-of-works/resultat-collection.html?no_cache=1&zoom=1&tx_damzoom_pi1%5Bzoom%5D=0&tx_damzoom_pi1%5BxmlId%5D=034932&tx_damzoom_pi1%5Bback%5D=en%2Fcollections%2Findex-of-works%2Fresultat-collection.html%3Fno_cache%3D1%26zsz%3D9
http://www.nga.gov/fcgi-bin/tinfo_f?object=70179
<http://www.nga.gov/feature/rothko/classic2.shtm>

<http://www.sfmoma.org/explore/collection/artwork/110196>
<http://www.sfmoma.org/explore/collection/artwork/3590#>
http://www.smak.be/collectie_kunstenaar.php?kunstwerk_id=534&l=P&kunstenaar_id=3
<http://www.strabrecht.nl/sectie/ckv/08/Impressionisme/CKV-f0022.htm>
<http://www.style.com/fashionshows/complete/slideshow/F2012RTW-JNGALLNO/#slide=30>
<http://www.tate.org.uk/art/artworks/riley-blaze-p05083>
<http://www.tate.org.uk/art/artworks/saint-phalle-shooting-picture-t03824>
http://www.vlaamsekunstcollectie.be/en/sleeping_peasant__1928_1929.aspx
<http://www.vlaamsekunstcollectie.be/uploads/Meesterwerken/MW-Bosch-Kruisdraging.jpg>
<http://www.wga.hu/art/a/arcimbol/3allegor/6elem3.jpg>
http://www.wga.hu/art/b/bernini/gianlore/sculptur/1620/apollo_d.jpg
<http://www.wga.hu/art/b/botticel/5allegor/10primav.jpg>
<http://www.wga.hu/art/c/canova/1/3amor.jpg>
http://www.wga.hu/art/d/david_j/3/301david.jpg
<http://www.wga.hu/art/d/delacroi/2/208delac.jpg>
http://www.wga.hu/art/e/eyck_van/jan/21paele/21paele.jpg
<http://www.wga.hu/art/g/giambolo/2/3rape2.jpg>
<http://www.wga.hu/art/g/goya/5/502goya.jpg>
<http://www.wga.hu/art/h/hogarth/marriage.jpg>
<http://www.wga.hu/art/i/ingres/02ingres.jpg>
http://www.wga.hu/art/l/la_tour/georges/2/06carpe.jpg
<http://www.wga.hu/art/m/millais/ophelia.jpg>
http://www.wga.hu/art/m/moreau_g/2oedipus.jpg
http://www.wga.hu/art/p/parmigia/v_jerome.jpg
<http://www.wga.hu/art/r/rembrand/15oldtes/08oldtes.jpg>
<http://www.wga.hu/art/r/rossetti/ancilla.jpg>
<http://www.wga.hu/art/v/velazque/08/0801vela.jpg>
<http://www.wga.hu/art/v/vermeer/03b/22pearl.jpg>
<http://www.wga.hu/art/w/watteau/antoine/2/15fetesv.jpg>
<http://www.wga.hu/art/w/weyden/rogier/01deposi/1deposi.jpg>
http://www.wga.hu/detail/g/giotto/assisi/upper/legend/scenes_1/franc05.jpg
<http://www.wikipaintings.org/en/peter-paul-rubens/samson-and-delilah>
http://af.wikipedia.org/wiki/L%C3%AAer:Eug%C3%A8ne_Delacroix,_La_libert%C3%A9_guidant_le_peuple.jpg
<http://artchive.com/artchive/B/boccioni/elastic.jpg.html>
<http://artchive.com/artchive/P/picasso/tellier.jpg.html>
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fragonard_-_swing.jpg
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marilyn_-_Andy_Warhol.jpg?uselang=nl
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_von_San_Vitale_in_Ravenna_003.jpg
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Raffael_058.jpg
<http://galleristny.com/2011/10/17/channelling-ocuppy-wall-street-triple-candie-battles-artissima/>
<http://lemoine.blog.artcurial.com/?p=449>
<http://nl.m.wikipedia.org/wiki/Bestand:HortaELWI.jpg>
http://picasaweb.google.com/lh/photo/uQwJ6z7_szzivpLYYh6lcQ
http://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Wfm_calder.jpg
<http://salonvansisyphus.wordpress.com/2012/05/10/de-holenbeer-van-lascaux-of-altamira-doe-mij-maar-chauvet/>
<http://www.artchive.com/artchive/C/caravaggio/judith.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/D/david/marat.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/G/greek/laocoon.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/L/lichtenstein/whaam.jpg.html>
<http://www.artchive.com/artchive/M/marc/tiger.jpg.html>

<http://www.artchive.com/artchive/M/matisse/bonheur.jpg.html>
http://www.artchive.com/artchive/M/millais/millais_ophelia.jpg.html
<http://www.artchive.com/artchive/M/millet/angelus.jpg.html>
http://www.artchive.com/artchive/P/parmigianino/long_neck.jpg.html
http://www.artchive.com/artchive/P/pollock/pollock_1_1949.jpg.html
<http://www.artchive.com/artchive/R/renoir/moulin.jpg.html>
http://www.delaiive.com/index.php?subpage=karel_appel&page=zoom_karel_appel43
<http://www.galinsky.com/buildings/bauhaus/index.htm>
<http://www.interiors.intendo.net/magritte.html>
<http://www.op-art.co.uk/op-art-gallery/victor-vasarely/page/2/>
http://www.robertsmithson.com/earthworks/broken-circle_b.htm

